DE STAATSSCHOOL

EN

DE ROOMSCHE KERK.

DOOR

Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.
Raadsheer in het Hof van Noord-Brabant.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1875.

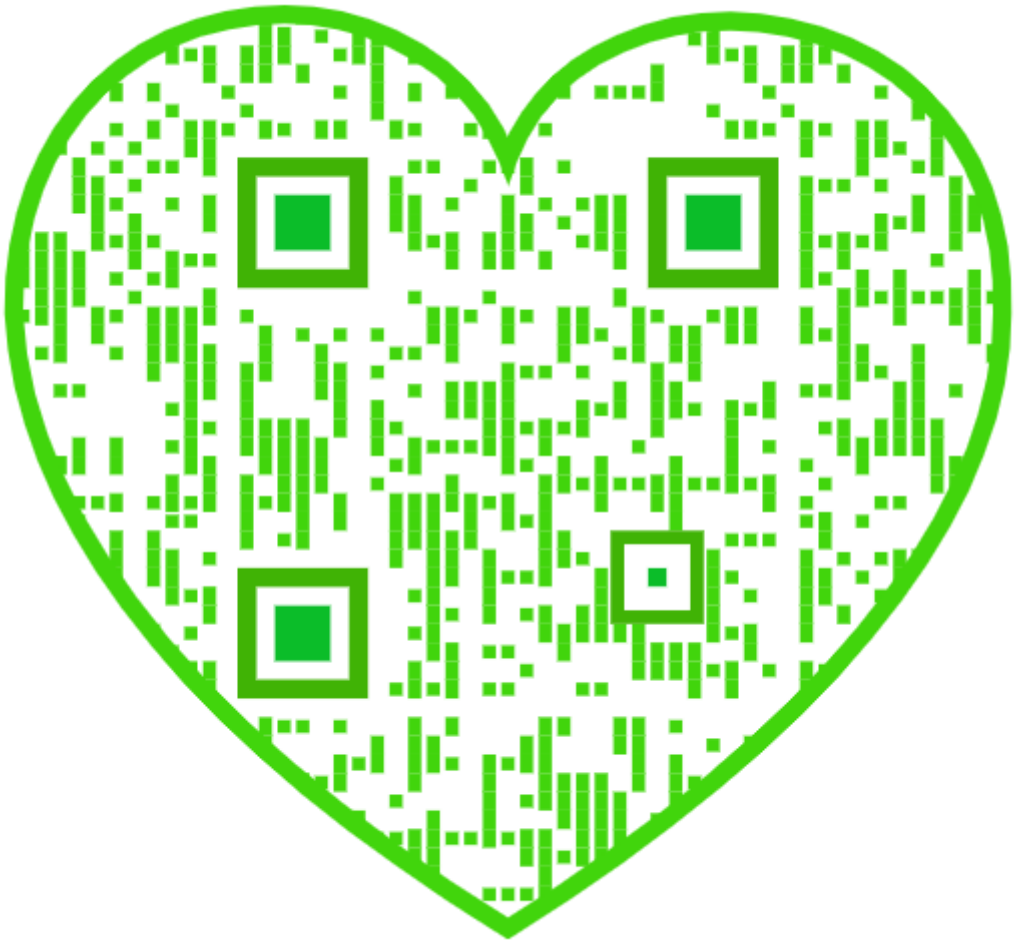

DE STAATSSCHOOL

EN

DE ROOMSCHE KERK.

DOOR

Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1875.

VOORWOORD.

De in heel Nederland door velen met verbazing vernomen opheffing der Bossche diaconieschool gaf aanleiding tot dit geschrift. Ik heb beproefd het gevaar aan te toonen dat voor het Protestantisme ontstaat, door *enkel* in het openbaar Staatsonderwijs steun tegen kerkelijke overheersching te zoeken. Ter bestrijding dier overheersching is meer noodig dan anoniem geschrijf, ergernis binnenskamers en verzwijging van al wat aanstoot geeft. Vooral in een Roomsch land moet *zelfstandigheid* worden aangekweekt, en dit is niet te verwachten van Roomsche onderwijzers, die, zal hun school niet geheel leegloopen, de geestelijkheid moeten ontzien.

In het belang der zaak meende ik mijn naam niet te mogen verzwijgen. Velen zullen dit onverstandig

achten; zoo zij daarbij het oog hebben op mijn persoonlijk genoegen, geef ik hun gelijk, doch anders niet. Mocht, tegen mijn bedoeling, deze of gene mijner vrienden door hetgeen hij leest een oogenblik zich ontstemd gevoelen, dan bid ik hem, aan het „amicus Plato, sed magis amica veritas" gedachtig te zijn! Enkel om waarheid toch is het mij te doen. Ik weet echter, helaas! ook bij ondervinding, hoe licht men zich onjuist uitdrukt of, ondanks de nauwkeurigste informaties, kan dwalen. Word ik van zulk een onjuistheid of dwaling overtuigd, dan zal ik dit openlijk erkennen. Anders zal ik, ook op tegenspraak, zwijgen; want verschillende bezigheden noodzaken mij mijn verdediging, zoo ze noodig mocht zijn, over te laten aan wien zulks goeddunkt. Mij is het genoeg, met en in navolging van mijn vriend Pierson, die, te midden van velerlei miskenning, zijn overtuiging getrouw blijft, mijn geloofsgenooten te hebben gewaarschuwd, en met den dichter zeg ik:

Ich habe das Meinige gethan,
Thun sie das Ihre.

's Bosch, 27 Januarij 1875.

„In het jaar 1867 of 1868," zoo meldde onlangs een berichtgever der Kölnische Zeitung, „had ik een „onderhoud met een lid der Jesuïten-orde, een priester „die met den bisschop von Ketteler veel verkeert en „een zijner gewikste en ingewijdste agenten is. Deze „zeide in ons onderhoud bijna woordelijk het volgende: „„onze Jesuïten-orde zal in geheel Amerika en Europa „„spoedig zegepralen. In Europa is het liberalisme veel „„te werkeloos om onzen arbeid op den duur te kun-„„nen tegengaan. Moeijelijker is de zaak in Engeland. „„Maar ook daar is onze overwinning zeker. Voordat „„wij 15 jaren verder zijn, zullen wij zoovele Lords „„en Pairs bekeerd hebben, *dat de protestantsche wet-„„gevingsmachine door onze meerderheid in het Huis der „„Lords geheel tot stilstaan gedwongen kan worden, wan-„„neer zij ons wil tegenwerken.* Wij zullen aldaar een „„Katholieke Eerste Kamer hebben, voordat men er in „„Engeland aan denkt, dat de Kerk hare heerschappij „„daar te lande herwinnen zal.""

Of dit gesprek inderdaad is gevoerd weet ik niet; maar zeker is het dat er op merkwaardige wijze èn de taktiek èn het gevaar van de Roomsche Kerk in wordt aangewezen.

Om zijn tegenstander te kunnen verslaan moet men hem noch te licht achten, noch te zwart afschilderen. Doet men dit laatste, dan loopt men gevaar bij eerlijke lieden zijn vertrouwen te verbeuren, zoodra deze de onjuistheid der schildering ontdekken. Laat ons daarom beproeven ons een juiste voorstelling te maken van datgene, waarin eigenlijk het „staatsgevaarlijke" der Roomsche Kerk bestaat.

Een geloovige Roomsche, denkt menigeen, is òf dom, òf onverdraagzaam òf heerschzuchtig.

Mijne ondervinding evenwel doet mij aan de juistheid dier qualificaties twijfelen. Menigen Roomsche ken ik die, schoon innig geloovig, noch dom is, noch zijn gevoelens opdringt of die van anderen minacht. De Kerk, ik erken het, is heerschzuchtig; even als ieder onzer wenscht zij hare meening te doen zegevieren; zij bezigt daartoe wereldlijke middelen, alsof de waarheid *te koop* ware! Maar dat wereldlijke macht voor haar *doel*, niet *middel* is werd tot dus ver niet bewezen, dunkt mij.

De Roomsche Kerk, zeggen anderen, maakt propaganda. Haar ledental en haar bezittingen nemen schrikbarend toe.

Ik onderzoek noch betwist het feit; maar wanneer de menschen in den schoot der Kerk meer rust en voldoening vinden dan elders, — waarom hun dat on-

schatbaar voorrecht misgund? Is het niet voldoende, indien wij hun de vrijheid waarborgen, om die Kerk weer te verlaten, zoodra het hun goeddunkt?

Maar, zegt men, de Roomsche Kerk bemoeit zich met wereldsche zaken, met staatsbeleid en wetgeving.

Het is zoo; wanneer zij b. v. meent dat folterstraffen onchristelijk zijn, dan verbiedt zij haar aanhangers wetten te handhaven, welke die straffen voorschrijven. Of iets in christelijken zin al dan niet zedelijk is, zegt zij beter dan iemand anders te kunnen beoordeelen. Maar beweren *wij* niet hetzelfde, en eischen ook *wij* niet van onze volgelingen dat zij *handelen* overeenkomstig hun *overtuiging?* Waarom dan aan anderen datgene te verwijten wat wij zelf gewoon zijn te doen?

Men zegt misschien dat de Roomsche Kerk haar zedelijkheidsbegrippen door staatshulp, dus door dwang, ingang tracht te doen vinden, — maar wij, die de zorg voor onderwijs, de ontwikkeling der volkszedelijkheid, de opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugden als een der voornaamste regeringszorgen beschouwen, wij doen al wederom hetzelfde!

Op één punt evenwel bestaat er tusschen haar en ons een groot verschil. *Wij* erkennen dat *in den Staat* de dwaling recht van bestaan heeft; *zij* niet.

Natuurlijk bestrijden ook wij de dwaling waar wij meenen ze te ontdekken, en daar, volgens de meesten onzer, de Staat verplicht is de zedelijkheid te *bevorderen*, zou hij eigenlijk ook in hoogste instantie hebben uit te maken *wat* zedelijk is. Ongelukkig bestaat er, naar onze meening, *geen mensch* die in dezen rechts-

geldig beslissen kan. Daarom *handhaaft* de Staat slechts dat deel der zedelijkheid, waarover in het geheel geen verschil van opvatting bestaat, en laat de *vorming* der begrippen zelve aan de vrije werking *van het Woord* over.

De Roomsche Kerk daarentegen meent niet slechts in het bezit der hoogste waarheid te zijn, maar zij gelooft ook IN *een mensch*, die ons voortdurend de juiste toepassing der waarheid voorschrijft. Zij laat de *werking* der geopenbaarde waarheid niet over aan het geweten, maar legt ze den geloovige op. Zij eischt van hare kinderen, zoo niet geloof, dan ten minste gehoorzaamheid.

Het praktisch gevolg dezer overtuiging is duidelijk. De Kerk *weet zeker* wat waarheid is en hoe die moet toegepast worden. Zij deelt dit aan de geloovigen mee. Deze weten het nu ook, indien zij althans hooren of lezen kunnen; zij onthouden zich dus van kennis te nemen van hetgeen daarmee in strijd is. Wie toch zou heil zoeken bij hetgeen hij zeker weet onwaar te zijn? Natuurlijk onthouden zij ook aan hun kinderen hetgeen met de uitspraak van dien mensch waarin zij gelooven strijdt. Nu is er evenwel eene wet welke die onthouding zeer bemoeijelijkt. Waarom zullen zij die handhaven? Om de ongeloovigen? Maar zij *weten* immers dat deze dwalen en de leugen heeft geen recht van bestaan. Door dus de drukpersvrijheid te verbieden, beschermen zij zich zelven en meenen hunne tegenpartij een grooten dienst te bewijzen. Slechts zoolang de omstandigheden het vorderen, treden zij *gelijkgerechtigd* met de dwaling op.

Deze redenering, hoe dwaas zij moge toeschijnen aan hen die buiten de Roomsche Kerk staan, is uiterst eenvoudig in de oogen van hen die den Paus als een met *bovennatuurlijke* wijsheid en gezag bekleeden mensch beschouwen. Zij is volstrekt geen nieuwigheid, maar steunt op tal van eeuwenoude en *nimmer herroepen* uitspraken. [1])

Het verschil dat de Roomsche Kerk en hen die er, bewust of onbewust, buiten staan, verdeeld houdt, is geheel van *godsdienstigen* aard, en kan m. i. slechts ophouden te bestaan, wanneer òf de Roomsche Kerk ophoudt den Paus een bovennatuurlijk gezag toe te kennen, *dat ook anderen bindt dan hem die persoonlijk gelooft:* òf de Staat niet slechts den godsdienst, maar ook de ontwikkeling der zeden meer en meer aan de werking der particuliere krachten toevertrouwt.

Dit weinige zij voldoende ter aanduiding van het standpunt waarop men, naar ik meen, zich bij de bestrijding der Roomsche Kerk, *voor zoover deze met onze vrijheden in aanraking komt*, moet plaatsen. Ik wensch noch onbillijk te zijn, noch lichtvaardig. Onbillijk acht ik het den weerstand *der Kerk* tegen staatsovermacht aan verlangen naar wereldsche macht, in plaats van

---

1) De verbazing over den Syllabus enz. bestaat dan ook hoofdzakelijk slechts in die landen, waar de Kerk sints geruimen tijd haar aanspraken *niet heeft kunnen doen gelden* en waar dus de door den Paus op nieuw veroordeelde dwaling reeds *in de zeden ook der Roomschen zelve* was overgegaan.

aan godsdienstige overtuigingen toe te schrijven. Lichtvaardig, de macht gering te achten van eene Kerk die, op zóó meesterlijke wijze, den strijd voor de waarheid aan de behartiging van wereldsche belangen heeft weten te verbinden. Wel verre van onzinnig te zijn, is zij in het oog van zedelijke lieden goddelijk en in dat van zelfzuchtige lieden voordeelig. Haar organisatie en haar taktiek zijn zóó voortreffelijk, dat men bijna aan de goddelijke ingevingen harer leiders zou gaan gelooven.

Om de eenvoudigheid en kracht dier taktiek te doen opmerken, wensch ik het een en ander in herinnering te brengen, dat in de laatste jaren en in mijne onmiddelijke omgeving geschied is. Het zijn geen inquisities, geen familiegeheimen, geen Mortara's, waarvan ik te spreken heb, maar zaken zóó eenvoudig en zóó prozaisch, dat men ze meestal onopgemerkt voorbijgaat.

Sedert vele jaren waren velen, niet slechts te 's Bosch maar in geheel Nederland, van meening dat de liberale beginselen ook door de Nederlandsche Roomsch-Katholieken waren aanvaard. Want toen in 1853 de Roomsche geestelijkheid eene vrijheid erlangd had, grooter dan zij zelfs in Roomsche landen genoot, toen had, dacht men, de Kerk het beginsel van scheiding van Kerk en Staat, waaraan zij die vrijheid te danken had, zelve gehuldigd. Had men dus voorheen voorzichtigheidshalve bij de benoeming van ambtenaren zekere verhouding in aanmerking genomen, thans wilde men, misschien ook door politieke beweegredenen gedreven,

vroegere onbillijkheid herstellen. Regel werd het, vooral na de opheffing der ministeries van eeredienst, minstens één Roomsche in het Ministerie op te nemen. Zoo kwamen er verschillende Roomsche ministers, van justitie, van oorlog, van buitenlandsche zaken, aan het hoofd der zaken te staan. Daar er, in verhouding, veel minder Roomschen dan niet-Roomschen gestudeerd hebben, overtrof het getal Protestantsche ambtenaren verre dat der Roomsche. Om de verhouding eenigszins meer met die van de Roomsche tot de niet-Roomsche bevolking te doen overeenstemmen, werd meermalen op de geloofsbelijdenis meer dan op de bekwaamheid van den sollicitant gelet, en maakte een Roomsche dan ook veel gemakkelijker en sneller promotie dan een Protestant. In politieke zaken had, schijnbaar, de geestelijkheid de oppermacht geheel aan de kiezers afgestaan. Wel werden overal bij voorkeur Roomschen gekozen, maar lag dit niet in den aard der zaak? In het algemeen zochten de candidaten voor openbare betrekkingen minder bij de geestelijkheid steun dan bij de kiezers, bij wie men soms ging „solliciteren," of die men vaak door gehuurde „stemoploopers" op zijne hand trachtte te krijgen.

Intusschen werd zoo nu en dan den volksvertegenwoordiger op duidelijke wijze herinnerd, naar wien hij te luisteren had Toen de Heer van Zinnicq Bergmann b. v. zich eenmaal vermeten had voor de afschaffing der doodstraf te stemmen, — in de oogen der Kerk een gruwel —, en gepoogd had die stemming te rechtvaardigen, werd hem o. a. door Mr. J. B. van Son, — en

ieder weet, althans in N. Brabant, wat die naam *beteekent*, — toegevoegd: „wij houden niet van avontuur-„lijke sprongen, veel minder van lieden die op avon-„tuur varen. Ik gevoel geen lust om over dien even „verrassenden, als treurigen stap verder in pennestrijd „te treden. Mijn doel is enkel, en daar laat ik het bij, „te doen blijken dat vele kiezers met mij zich niet „neêrleggen bij de verdediging van een misslag (*om „het zachtste woord te bezigen*) die in hunne oogen niet „te verdedigen is" [1]).

Het was iemand die eerbied heeft voor de „gestelde machten," welke zóó het lid der Staten-Generaal toesprak; het was geen petroleur, maar een bij uitnemendheid kerkelijk man!

De Heer Bergmann werd desniettegenstaande een paar jaren later herkozen, want hij beging nooit weer een zóó „onvergeeflijken misslag," — en de Kerk is vergevensgezind!

Zoodanig was ongeveer de toestand ten onzent, toen plotseling het gerucht zich verbreidde, dat er eene kiesvereeniging Noord-Brabant ontstaan was. Hoe die ontstaan was wist niemand; alleen de namen der oprichters, enkel zeer strenge Roomschen, waren bekend en tevens voldoende om schrik en verwarring te verspreiden onder de gelederen van hen die de leiding der zaken in handen hadden. „Het doel der ver-„eeniging was om, — op den grondslag van getrouwe „naleving der grondwet, — ter bevordering van het

1) Huisgezin 1870, n°. 52.

„algemeen welzijn, zoowel op stoffelijk als op zedelijk „gebied, de verkiezing voor te staan van waardige volks- „vertegenwoordigers. Bij de keuze dier mannen, welke „zij als hare candidaten stelt, laat zij zich leiden door „het beginsel dat de vereeniging tegenstander is van „het modern liberalisme, vooral in zijne voor katho- „lieken veroordeelde beginselen en stellingen, meer „bepaaldelijk wat betreft het onderwijs en de betrek- „kingen tusschen kerk en staat."

„De vereeniging onthoudt derhalve stem en steun „aan mannen die bekend zijn of geacht moeten worden „als aanhangers van die veroordeelde beginselen of van „de politieke *partij*, welke die beginselen voorstaat of „leeraart enz."

Men ziet het, de vereeniging trad op vrij onschuldige wijze op. Wat waren „veroordeelde beginselen, „veroordeelde partij enz.?" Van Syllabus werd natuurlijk geen woord gesproken, want die behandelt de zaken enkel theoretisch en in de praktijk, de Roomschen verzekerden het zoo dikwijls, hebben wij daarvan niets te vreezen. De Paus, wij weten het, bemoeit zich niet met de nederlandsche politiek!

Toch was men niet gerust. Waartoe, vroeg men, die kiesvereeniging in eene provincie waar geen strijd over beginselen gevoerd wordt? Is het om, zooals sommigen voorwenden, een einde te maken aan de onwelvoegelijkheden die te 's Bosch en elders bij verkiezingen soms voorkwamen? Neen; want daaraan was reeds een einde gemaakt door het krachtig optreden juist van die personen, die thans zorgvuldig van de vereeniging

werden uitgesloten. Anderen gaven voor dat de vereeniging enkel de vernietiging beoogde van den invloed van Mr. Napoleon Sassen. Maar die het geloofde werd weldra uit den waan gebracht, toen niet slechts Mr. Sassen, maar ook ieder die zich niet onvoorwaardelijk naar de eischen der geestelijkheid schikte, zelfs Jhr. Mr. van Meeuwen, op zijde gezet werd.

De ware bedoeling kon dan ook voor niemand een geheim blijven, want de werkkring der vereeniging bepaalde zich niet tot 's Hertogenbosch, maar strekte zich over gansch Noord-Brabant uit. Eerst heette het nog dat de „vereeniging" candidaten proclameerde; maar zeer spoedig luidden de advertenties aldus: „bij de periodieke verkiezing van ... wordt *door het Bestuur* der vereeniging aanbevolen als candidaat voor 's Bosch, — voor Tilburg, — voor Grave, — voor Eindhoven, — voor Helmond" ... get. door de bestuurders. Geen enkele reden van aanbeveling werd ooit gegeven, en ook de dagbladen bepaalden zich tot de aansporing om toch vooral, *als geloovige katholieken*, de Vereeniging Noord-Brabant onvoorwaardelijk te volgen.

In één oogwenk was Noord-Brabant volkomen „gezuiverd." Mannen die tot dus ver geheel onbekend waren, zelfs zij die nooit in de provincie gewoond hadden, werden, als door een tooverslag, in 's lands-, provinciaal- en gemeentebestuur, aan het hoofd der zaken geplaatst. De Kerk, het moet erkend worden, betaalt haar dienaren goed.

Groot was de verbazing en de verontwaardiging, vooral van de liberale Roomschen. Door inroeping der

liberale beginselen hadden zij de Kerk zulke gewichtige diensten bewezen, en nu werden zij plotseling, onder kennisgeving dat zij eigenlijk ongeloovigen waren, meedoogenloos weggejaagd!

Zóó was hetzelfde spel herhaald dat, kort vóór 1830, de Belgische geestelijkheid met de liberalen gespeeld heeft, om België's afscheiding van eene protestantsche natie te bewerken, en waarover de liberalen zich thans, maar te laat, beklagen.[1]) Maar niet in België alleen, ook elders ontwaart men dezelfde behendige taktiek. Zoo wordt thans in Engeland zelfs de hooge Roomsche geestelijkheid, waaronder de primaat van Ierland, verloochend, die in 1825, naar aanleiding eener parlementaire enquête, op de nadrukkelijkste en duidelijkste wijze verklaard heeft, „dat de Paus zijne „aanspraken op tijdelijk gezag niet van Christus ontvan„gen heeft, en dat hij ze in strijd met schrift en over„levering gelooft." In 1870 daarentegen werd voorgesteld om o. a. „de kettersche leer van hen, die beweren „dat het met het goddelijk recht strijdt dat in de Room„sche pausen het wereldlijk gezag met het geestelijke „verbonden zij, te verdoemen en te verbieden."[2]) En toen onlangs een der beste, scherpzinnigste en rechtvaardigste woordvoerders der Roomsche partij hier te

---

1) Zie de merkwaardige erkentenissen dienaangaande afgelegd door den bekenden, liberalen hoogleeraar de Laveleye „le parti clérical en Belgique" 1874.

2) Zie meerdere voorbeelden in „de Paus en de Staat" van Mr. Farncombe Sanders. Utrecht 1873. Voorts Gladstone, Vatican decrees.

lande, de Heer van der Does de Willebois, plechtig in de Tweede Kamer verklaarde, „dat zijne geloofs-„genooten zich noch verplicht noch gerechtigd achtten „naar eenig ideaal te streven, al hadden zij er het ver-„mogen, de macht en den invloed toe, dat dwang zou „opleggen aan onze landgenooten of dat onbestaanbaar „zou zijn met hunne grondwettige vrijheden," — werd deze verklaring door de Tijd „vervolledigd of juister „aangegeven" o. a. door het volgende: „de feitelijke re-„denen, waardoor de toepassing van sommige der door „den Paus verworpen moderne beginselen in grond-„wetten als anderszins noodzakelijk geworden is, be-„treurend en waarderend, achten wij ons door de be-„staande wetten gebonden, zóó dat wij nergens, tegen „het bestaande in en met geweld, die wetten zullen „omverwerpen of schenden. Van de andere zijde achten „wij ons, zoowel tegenover den Staat als tegenover de „Kerk, ten strengste verplicht, overal en altijd de wille-„keurige toepassing en uitbreiding van de toepassing „dier beginselen tegen te gaan, door niets te bevor-„deren en nimmer te erkennen. Het spreekt toch van „zelf, dat het erkennen van eene noodzakelijkheid niet „de volstrekte goedkeuring van het door die noodzake-„lijkheid gevorderde insluit. *En van de andere zijde is „het duidelijk, dat zonder noodzakelijkheid de toepassing „van onware beginselen onwettig zou zijn.*" [1])

Misleidt de Heer de Willebois ons, of kent de Tijd de beginselen zijner Kerk minder dan hij? Noch het

---

1) Overgenomen door de N. Rott. Ct. van 2 Dec. 1874.

een, noch het ander. De Heer de W., meer dan hij zelf weet van eerbied voor nederlandsche vrijheid doordrongen, expliceert, even als zoo menig welmeenende Roomsche, den Syllabus op zijne wijze. De Kerk laat hem, zoolang hij met hare eischen instemt, begaan. Op *dit* oogenblik kan de verklaring geen kwaad, al is zij ongewenscht. *Maar de Kerk zelve, d. i. de Paus, heeft nooit eenig beginsel formeel herroepen.* Daarom kan zij, met een zoo volkomen gerust geweten, en zonder *beginsel*verloochening, haar dienaren op zijde zetten, als de omstandigheden het eischen. Werd de Heer de Willebois eenmaal tot *volledige toepassing* der beginselen zijner Kerk geroepen, dan zou zijn sterk ontwikkeld rechtvaardigheidsgevoel hem dwingen zich aan de zaken te onttrekken, *daar zijn wij innig van overtuigd.* Maar dit zou de Kerk volstrekt niet beletten hem door volgzamer dienaren te vervangen, en zelfs, zoo hij niet vrijwillig aftrad, hem even als den Heer Sassen, den Ierschen primaat, en zoovele anderen op zijde te zetten. Volgzame dienaren zijn altijd wel verkrijgbaar.

Maar bestaat er dan in het gezond verstand der kiezers geen waarborg tegen priesteroverheersching?

Wij betwijfelen het. De Kerk weet zich uitnemend in alle, vooral in onze staatsinstellingen, te schikken. Ongelooflijk is de stoutmoedigheid waarmee de blaadjes in de Roomsche provincies de oppermacht van het kiezersvolk, de afhankelijkheid der afgevaardigden van de kiezers verkondigen. Nergens wordt het denkbeeld van „la souveraineté nationale" praktisch zóó op den voorgrond gesteld. Maar de Souvereinen staan onder de,

soms zichtbare [1]), doch meestal onzichtbare leiding der geestelijkheid, en deze zelve is, nu de hiërarchie volkomen gecentraliseerd is, van Rome afhankelijk. „De „kiezer," zegt de Lavelaye, „gehoorzaamt den priester, „de priester den bisschop, de bisschop den Paus; dus „is de Paus koning en meer dan dat, want hij heeft „het parlement ter zijner beschikking, dat de wetten „maakt en de belastingen oplegt."

Inderdaad de taktiek en de organisatie der Roomsche kerk zijn, zooals ik zeide, *bijna* goddelijk!

De liberalen in Noord-Brabant evenwel kunnen zich niet begrijpen dat de Roomsche kerk meer doorzicht heeft dan zij zelven. Zij beproefden ook thans, onder verklaring van innige gehechtheid aan de Kerk, de bemoeiing van deze met de politiek tegen te werken, zonder te willen toegeven dat, zooals de Laveleye treffend uiteenzet, om de Roomsche kerk te kunnen bestrijden, men er buiten moet staan. Zij richtten dus een kiezersvereeniging en een weekblad, beide onder den naam „Nederland," op. Hoezeer, van den beginne af, sommigen voorspelden dat tegen de logica der Roomsche kerk noch het rechtsgevoel noch de welwillendheid der liberale Roomschen bestand zou zijn, begon men toch met moed. Het blaadje, dat ik straks meermalen zal citeren en welks naam men dus gelieve te onthouden, was de uitdrukking van al wat in den

---

1) De aanvoering der kiezers door pastoors in België is bekend. Ook in Noord-Brabant schijnt het gezelschap van een pastoor, als men stemmen gaat werven, gewenscht te zijn.

Bosch liberaal heette te zijn. Het noemde zich zelf „de „banier, rondom welke alle staatkundige liberalen zich „scharen moeten, die den godsdienst even lief hebben als „de vrijheid; die de behoeften van het moderne maat„schappelijke leven kennen; die Kerk en Staat willen „gescheiden hebben, als twee van elkaar onafhankelijke „bondgenooten; die innig gehecht zijn aan den gods„dienst in 't algemeen en zelfs aan hun kerkgenootschap „in 't bijzonder; die het streven der nederlandsche staat„kundig liberale partij, zooals het zich van af 1848 tot „op heden deed kennen, bijstemmen en ondersteunen; „die bereid zijn elke aanmatiging of misbruik van ge„zag moedig, eerlijk *en vooral kalm, bezadigd, ernstig, , met bondige redenering* te bestrijden" enz.[1]) Om den geest waarin het blaadje geschreven werd nog meer te doen uitkomen, vermeld ik dat er zeer vele artikelen in staan, afkomstig o. a. van de Heeren van Hugenpoth tot den Berenclauw, G. Bosch en Multapatior.

De verontwaardiging, welke die poging om zelfstandig te blijven, bij de tegenpartij deed ontstaan, is niet te beschrijven. Allerlei scheldnamen tegen de personen der redacteuren werden gebezigd. Zelfs in zijn huisgezin werd menigeen wegens de deelneming aan de beweging lastig gevallen. Was het wonder dat de „oudsten" zich schroomvallig en hoofdschuddend terugtrokken, en dat, zoo iemand het voorrecht had van door „Nederland" te worden aanbevolen, hij door „Noord-Brabant" werd uitgeworpen?

---

1) Zie Nederland, n°. 1.

Intusschen ging het blaadje moedig voorwaarts. Maar vruchteloos. Ondanks alle inspanning leden de liberalen bij de verkiezingen van Julij 1873 de nederlaag. Daar wij straks het een en ander over den Bosschen gemeenteraad te zeggen hebben, deelen wij hier het oordeel van „Nederland" over den nieuw gekozen gemeenteraad mee. „*Kan men het gezond verstand groo-*
„*ter slag in het aangezicht geven*, dan door van dit span
„te zeggen," (zooals de Noord-Brabanter gedaan had)
„dat zijne bekwaamheid, ijver en goeden wil *alle waar-*
„*borgen opleveren voor richtige en vlijtige behartiging en*
„*verzorging van de gewichtige belangen, die men hun*
„*wenscht toevertrouwd te zien?* Arme, arme Vaderstad!" [1])

Maar de arme Vaderstad luisterde niet, en de liberalen bedierven wat nog te bederven was; want toen Noord-Brabant, zijner overmacht zich bewust, de welwillendheid had om, even als vroeger pleegde te geschieden, een Protestantsch gemeenteraadslid door een Protestant te doen vervangen, werd het (niet door „Nederland," maar door *enkele* personen, vooral door Protestanten), den nieuw gekozene zóó euvel geduid, zich met behulp der „zwarten" te hebben laten kiezen, dat voortaan geen Protestant zich meer aan dergelijke persoonlijke beleedigingen wilde blootstellen. In de eerstvolgende Protestantsche vacature werd dan ook door een Roomsche voorzien.

Lang kon „Nederland" den bangen strijd niet volhouden. Ondanks de middelmatigheid zijner tegenstan-

---

1) Nederland, n°. 53.

ders, ondanks het blijkbaar streven om het blad in bepaald Roomschen geest te redigeren, ondanks de gehardheid zijner hoofdredacteuren tegen persoonlijke en onverdiende betichtingen, hield het reeds den 1en Januarij 1874 op te verschijnen. Ook de kiesvereeniging „Nederland" bestaat nog slechts in naam.

Het betrof hier niet de overwinning van een politiek blaadje, maar de overmeestering van den geest der zelfstandigheid door den geest van Roomsche overheersching. Overal werd aan elk verlangen naar zelfstandigheid den kop ingedrukt. Hoe ver dit gaat, kan men eenigszins uit de navolgende staaltjes beoordeelen.

Toen het Nut tot 't algemeen eene enquête naar den toestand der arbeiders instelde, werd ook door de Bossche afdeeling eene commissie benoemd, bestaande uit de Heeren van Hugenpoth, Bosch en den schrijver dezer brochure. De vragen, door het Hoofdbestuur geformuleerd en overal gepubliceerd, betroffen enkel den *materiëelen* toestand der arbeiders. Maar de „Noord-Brabanter" gaf ééne enkele waarschuwing. En met welk gevolg? Dat slechts twee arbeiders zich bij de commissie aanmeldden; en ook deze trokken zich terug, omdat men hen met wegzending van hun werk had bedreigd.

„Wanneer," zoo vertelt ons de Laveleye, „een café „in een Belgisch dorp het waagt een blad ter lezing „neer te leggen, dat niet door de geestelijkheid is goed-„gekeurd, dan wordt het als een slechte plaats ge-„brandmerkt en verliest het onmiddellijk zijn klandisie „en goeden naam. Niemand in het dorp durft aan het

„anathema weerstand te bieden." Hetzelfde zien wij in Noord-Brabant, niet in een achterhoek, maar, zooals ik zelf geconstateerd heb, te Vught, een dorp op een half uur afstand van den Bosch, door vele aanzienlijke Protestanten bewoond, en waar in geen koffijhuis de N. Rotterdammer of het Handelsblad meer te krijgen is. Zelfs in den Bosch worden die bladen in sommige aanzienlijke sociëteiten geweerd, terwijl tegen andere, waar men die wel vindt, van den kansel af wordt gepredikt.

Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, mede door de provincie gesubsidieerd, behield tot dusver, ondanks eenige zijdelingsche aanvallen, zijn onafhankelijkheid van den invloed der geestelijkheid. Niet zonder strijd evenwel. Toen b. v. in 1866 de Heer van Hugenpoth tot den Berenclauw zijne, later uitgegeven, redevoering over de opvoeding der vrouw had uitgesproken, stond een Bestuurslid, Dr. Hermans, op, niet om ze te weerleggen, maar om, als geloovig Roomsche, er plechtig tegen te protesteren. En toen in 1872 de Hoogleeraar Vreede eene redevoering gehouden had, waarin hij „een blik op Noord-„Brabants materiëelen vooruitgang en politische ont-„wikkeling sedert 1813" wierp, scheelde het weinig of de *wetenschappelijke* vereeniging zou, uit vrees voor afkeuring der geestelijkheid en daaruit voortspruitende onthouding der provinciale subsidie, de publicatie geweigerd hebben. [1])

1) Zij is geweigerd, maar om eene andere reden. Het is de moeite waard die rede te lezen, om te zien aan hoe weinig men te 's Bosch, uit benauwdheid voor de geestelijkheid, aanstoot neemt.

Zóózeer drukt de, op onderlinge samenwerking en op allerlei menschelijke neigingen berustende, invloed der Roomsche geestelijkheid, dat zelfs zij die buiten de kerk staan, wellicht meenende daardoor bij de meerderheid in achting te rijzen, er zich onderdanig voor buigen, zoodat men te 's Bosch het merkwaardig geval heeft aanschouwd dat van een Protestant en een Israëliet, beide leden der balie, dus onafhankelijk, de eerste op de Pius, — en geen van beide op de Aprilfeesten heeft gevlagd!

Niet allen evenwel zijn tot vrijwillig buigen voor den Roomschen geest bereid. Maar onze staatsinstellingen geven, beter dan men vermoeden zou, aan de Roomsche geestelijkheid de macht om ook de onwilligen te dwingen.

Onze gemeenteraden en burgemeesters hebben een vrij uitgebreide wetgevende bevoegdheid. Op allerlei gebied, ook op dat der zedelijkheid, kunnen zij verordeningen uitvaardigen. Van die verordeningen bemerken zij, die buiten de gemeente zijn, niets. Ziedaar dus eene uitnemende gelegenheid om, in die gemeenten waar geen Protestanten en diergelijke lieden zijn, de Roomsche opvatting van zedelijkheid *door bemiddeling der overheid* ingang te doen vinden. Zoo wordt, om maar een enkel feit te noemen, in zeer vele en groote gemeenten in Noord-Brabant het dansen na zonsondergang, niet slechts door de geestelijkheid, maar ook *door den gemeenteraad* verboden! Te 's Bosch weerde onlangs de waarnemende burgemeester de opvoering van „la vie parisienne." Door den Univers werd deze

deswegens verheerlijkt! Reeds vóór het verbod heb ik verschillende Protestanten, niet alleen orthodoxe, maar ook moderne, die lichte Fransche operetjes hooren afkeuren. Maar zij achtten het niet noodig de zorg voor de zedelijkheid hunner vrouwen en kinderen onder politietoezicht te plaatsen. Daarom trachtten zij, even als vele liberale Katholieken, in adressen aan de bevoegde machten aan te toonen, dat het gemelde stuk *in wettelijken zin* niet strijdig was met de openbare zedelijkheid en de burgemeester zijn bevoegdheid dus was te buiten gegaan. De adressen berustten *enkel* op rechtsbeschouwingen en bevatten geen insinuaties hoegenaamd. Doch dit belette natuurlijk niet dat het twaalftal liberale Katholieken, die nog bovendien de stoutmoedigheid hadden gehad hunne namen openbaar te maken, onmiddellijk wederom, èn in kansels èn in bladen, voor „onzedelijke lieden" werden uitgemaakt! In den Bosch vecht men enkel tegen personen. Het debat over beginselen wordt te Rome gevoerd!

Is zoodanig de invloed der geestelijkheid waar deze niet uitsluitend regeert, hoe zal het er dan op de voor lager onderwijs bestemde *fraters*scholen uitzien! Men meene niet dat deze slechts door fanatieke Roomschen bezocht worden. De kinderen van bijna alle gegoede Roomschen bezoeken uitsluitend de Roomsche scholen. Er zijn er dan ook negentien, tegen acht openbare. Het aantal kinderen bedraagt te 's Bosch op de bijzondere scholen ruim 2000, op de openbare 600, en onder deze bevinden zich vermoedelijk slechts 300 Roomschen. Den *geest* van het onderwijs op de fratersscholen

te beschrijven is natuurlijk uiterst moeilijk. Ik zal mij daarom bepalen tot de mededeeling van het een en ander, dat op het onderwijs in de geschiedenis betrekking heeft. Voor dat onderwijs bezigt men thans „de Vaderlandsche Geschiedenis voor de Jeugd, inzonderheid ten gebruike bij huisonderwijs en voor de bijzondere R. K. scholen, door Dr. Nuijens," kerkelijk goedgekeurd den 19. Sept. 1870 en thans *ten elfdenmale* gedrukt. Het is bestemd voor kinderen van *tien* tot *twaalf* jaar, en in zeer bevattelijken en onderhoudenden vorm geschreven. Een juweel zoude ik het noemen, indien het niet bleek een valsch juweel te zijn. Hoofddoel van het boekje is, volgens den schrijver zelven, „herstelling van de Katholieke traditie die, sints de „Hervorming, vergeten of achterwege geschoven is." „Men heeft meermalen vroeger aan kinderen verteld „dat onze moeder, de Heilige Kerk, in de Nederlanden *„verkeerd gehandeld had; dit was eene dwaling."*

Ziehier nu het een en ander, dat tot herstel der Katholieke traditie en bestrijding der verderfelijke dwaling moet dienen.

„De oorzaken van den afval der Roomsche kerk „waren: de hoogmoed des menschen, die denkt dat hij „zelf de waarheid alleen door zijn eigen verstand kan „vinden; dan het ongeloof en de zedeloosheid van velen; „en de ergernis, die door velen gegeven werd, welke, „ofschoon tot de Katholieke kerk behoorende, toch een „slecht leven leidden. Velen vergaten dat de leer der „H. Kerk altijd waar blijft, al handelden ook Katho„lieke menschen verkeerd. Ook was een voorname reden

„waarom de Hervorming zoo snel toenam, dat vele „vorsten en machtige Heeren, door zondige begeerlijk- „heid, de wetten der Kerk niet meer wilden volgen, „of zich meester van de bezittingen der priesters en „kloosters wilden maken. Deze vorsten en groote heeren „dwongen dan hunne onderdanen met geweld, soms „op straffe des doods, de nieuwe leer te omhelzen. Dan „ook hadden de boeken van een geleerden Nederlander, „Erasmus, veel bijgebracht om de Hervorming ingang „te doen vinden. Uit dit alles ontstond de *Hervorming.*" „Het was de haat der Kalvinisten tegen de Katholieken „die den band der eenheid in 1578 had verscheurd." In deze, volgens Dr. Nuijens, historische voorstelling vindt men geen enkel woord over de *behoefte der Hervormden aan gewetensvrijheid;* geen enkel blijk van *waardering* dier behoefte; niets van het schandelijk leven *der geestelijke voorgangers zelve*, niets van den *aflatenverkoop*, niets van het *veertigjaren lijden om der consciëntiewille* onder Karel V! Of ja, toch over het laatste een enkel woord. Een geheele paragraaf wordt gewijd aan de *wederdoopers*, die met de overige Hervormden geheel op ééne lijn worden gesteld en wier onzedelijke handelingen breed worden uitgemeten. „Tegen *hen*," zoo gaat de volgende paragraaf voort, „vaardigde Karel V „voornamelijk de plakkaten uit. Allen die overtuigd „werden dat zij wederdoopers waren werden met den „dood gestraft, doch ook andere personen, die de „nieuwe leerstellingen aannamen, werden streng ge- „straft." (De zamenhang doet den argeloozen lezer vermoeden dat die anderen niet *met den dood* gestraft

werden). „Het was toen een algemeene wet onder alle „volken dat diegenen die het geloof, dat in een land „beleden werd, verlieten, streng gestraft werden. Dit „deden ook de Protestantsche vorsten. (Tusschen deze en de Katholieke bestond, zou men uit den zamenhang opmaken, dus geen onderscheid. Van *verbranding op last der overheid* ook van anderen dan van wederdoopers, geen woord).

„Willem de Zwijger wilde in alles de eerste en „voornaamste zijn. Hij was zeer onverschillig omtrent „den godsdienst; alle middelen waren hem welkom, „als zij hem maar van dienst konden wezen." „Lode„wijk, zijn broeder, kwam hier in ons land zijn geluk „beproeven."

„Het geroep tegen de inquisitie was maar een „middel om het volk in beweging te brengen."

„De edelen ontboden Fransche en Duitsche predi„kanten, die bij Kalvijn geleerd hadden, om het volk „van het voorvaderlijk geloof af te trekken. Want die „edelen wenschten de nieuwe leerstellingen dienstbaar „te maken aan hunne wenschen," nl. „onrust stoken en „zich verrijken met den buit der geestelijke goederen."

Van de martelaren der Hervormden spreekt Dr. Nuijens niet; wel van de Gorcumsche martelaren, wie hij een heele paragraaf wijdt. Trouwens „de Her„vormers waren lieden die vrijheid beloofden, maar „*slechts* eigen voordeel beoogden" en *gestrafte dieven en oproermakers* zijn geen martelaren, — wil Dr. Nuijens zeggen.

De achterstelling der Roomschen wordt breed uit-

gemeten, maar niet, even als de vervolging der ketters, door het vroeger alom heerschend begrip van noodzakelijkheid eener staatskerk verklaard.

Van Willem III, die den Roomschen Stuart verdreef, wordt, uit het oogpunt van zedelijkheid, weinig goeds gezegd. En om toch vooral aan de Hervormden de revolutie van 1789 te wijten, hoezeer deze meer en meer enkel in echt *Roomsche* landen haar natuurlijken bodem schijnt te vinden, wordt meegedeeld dat de Hollanders „uit zucht naar gewin" „de vrijheid van „drukpers toelieten en zoo, door Fransche boeken te ‚drukken, het ongeloof bevorderden."

Dit weinige, want ik moet mij bekorten, zij voldoende om den geest te leeren kennen, waarin bijna elk Roomsch kind ten onzent wordt opgevoed. Is het wonder dat, toen Dr. Kuyper in de Tweede Kamer vroeg „of de tijd van Willem den Zwijger niet bovenal „een tijd van glorie in ons vaderland is geweest, en „of het tijdperk der republiek niet tot de roemrijke „bladzijden in onze landshistorie behoort," Mr. van Nispen hem toevoegde, „of hij in goeden ernst kon ver„wachten of verlangen dat de Katholieken als de beste „tijdperken uit de geschiedenis van Nederland zullen „beschouwen dezulken waarin hun godsdienst vervolgd „werd." Is het niet gansch natuurlijk dat de Roomschen niet van harte meejuichen, als er een feit ter herinnering aan de weldadige verlossing van Roomsch-Spaansche heerschappij wordt gevierd? Wij mogen nu wel beweren dat de achteruitzetting der Roomschen in vroeger jaren niet te vergelijken is met de vervolging der Pro-

testanten in Roomsche landen; dat de Roomschen die achteruitzetting gemeen hadden met ieder die niet tot de staatskerk behoorde en dat de afstammelingen van deze laatsten toch nu feest vieren, omdat zij weten dat hunne vrijheid van heden *in beginsel* vóór 300 jaren is veroverd. Maar de Roomsche antwoordt ons: wat heeft onze Kerk met dat alles gewonnen? Zij bezat voor zich de volle vrijheid ook vóór de Reformatie. En als men de geschiedenis beschouwt in verband met den toestand eener onfeilbare kerk, waarvan wezen en doel eenheid is onder leiding van een *zichtbaren* Opperheer, is het dan te loochenen dat in *die* geschiedenis de Hervorming een treurige bladzijde beslaat? In de oogen van een echten Roomsche is het Protestantisme niets dan eene ketterij die, zoodra de omstandigheden het toelaten, behoort te worden vernietigd, en zijn de Oranjes van 1578 tot 1795 vloekwaardige scheurmakers. Dit alles aan de jeugd te doen gelooven gaat nog al moeilijk, zoolang de vruchten dier Protestantsche regering oneindig beter blijken geweest te zijn dan die onder Roomsche besturen verkregen. Deswegens beijveren zich de Roomsche geschiedschrijvers natuurlijk de bewondering voor de daden *onzer* voorouders te doen afnemen, hunne fouten breed uit te meten en eindelijk het ongeloof, het communisme en al datgene wat bezitters van aardsche goederen vrees aanjaagt aan de ketters en scheurmakers toe te schrijven.

Het staat den Roomsche natuurlijk vrij zijn tegenpartij zoo leelijk af te schilderen als hij verkiest en op den duur is daarvan voor het Protestantisme niets te

vreezen; onder ééne voorwaarde nochtans, dat de Protestanten hunnerzijds zorgen de waarheid tegenover de verdachtmaking te stellen, en, door woord en daad, de innerlijke kracht hunner overtuiging te openbaren. Doen zij dat?

Ik zal mij niet vermeten een oordeel te vellen over mijne Protestantsche stadgenooten, noch vragen of elk hunner bereid is overal waar het pas geeft, ten koste zoo noodig van populariteit of vermogen, op de wijze der voorvaderen wier deugden, vooral in den laatsten tijd, zoo hoogelijk geroemd zijn geworden, zijn overtuiging openlijk te stellen tegenover wat in zijn oogen een dwaling is. Maar wat in het openbaar geschiedt, mag openlijk besproken worden en daarom zal ik mij bepalen tot hetgeen ieder kan weten.

Welke is, vraag ik dan, de mate van deelneming aan die genootschappen, welke òf de bescherming òf de verspreiding van het protestantisme beoogen? Van nauwkeurige verslagen zal ik mij, omdat ze in dit geschrift niet op hunne plaats zijn, onthouden; daarom bepaal ik mij tot de mededeeling, dat de jaarlijksche contributies voor al die genootschappen te zamen, te weten, Unitas, Maatschappij van Welstand, Christelijk hulpbetoon, Evangelische maatschappij en Gustaaf Adolfvereeniging [1]), de som bedragen van *f* 280.—

---

1) De Bossche afdeeling, eerst sedert een paar jaren door Ds. Pierson opgericht, bedraagt 100 leden, meerendeels uit de geringere klasse; Christelijk hulpbetoon eveneens; aan de andere genootschappen wordt dus *f* 80.— gecontribueerd.

Groot is die som voorzeker niet, maar onjuist zou het zijn daarnaar de antipathie tegen Roomsche overheersching te willen afmeten. De reden waarom de ijver voor die genootschappen niet grooter is, ligt voornamelijk in het vertrouwen dat onze Protestanten stellen in de openbare school, een vertrouwen dat te lichtgelooviger is, naarmate het met geen enkele geld- of andere opoffering gepaard gaat. Het is veel aangenamer den Staat de bestrijding over te laten van domheid en van geestelijke overheersching, dan zelf de handen aan 't werk te slaan. Laat ons evenwel dit onderwijs een weinig van nabij beschouwen, om te zien of zijn inrichting dat onbeperkte vertrouwen der Protestanten verdient?

Te 's Bosch is, om dit reeds terstond te constateren, de openbare school neutraal, in dezen zin, *dat er niets geleerd wordt hetwelk met de letter van de wet op het lager onderwijs in strijd is* [1]), en ik zou zelfs durven beweren dat de onderwijzers er uitmunten in de kunst van niemand aanstoot te geven.

Maar is dit voldoende? Beveelt de wetgever alles van de school te verwijderen, dat tegen de eene of andere overtuiging aandruischt, of enkel datgene wat in strijd is met den eerbied aan de *godsdienstige be-*

---

1) In den bekenden strijd tusschen den Heer Pierson en zijne tegenstanders, naar aanleiding van de straks te bespreken opheffing der Bossche diaconieschool, hebben sommigen dit feit uitvoerig trachten te bewijzen. Dit was echter onnoodig, *daar het feit nooit door den Heer P. is betwist.*

grippen van andersdenkenden verschuldigd? Is het eerste het geval, dan is de wetenschap, de verstandsontwikkeling wederom de dienaresse der Kerk geworden; dan mag men niet meer leeren dat de aarde om de zon draait; dat de wereld langer dan 6000 jaren bestaan heeft; dat sommige Pausen verkeerde handelingen gepleegd hebben, of dat de Prinsen van Oranje zich soms weinig aan den godsdienst gelegen lieten liggen, of dat noch Philips en Granvelle uit wreedheid, noch de Protestanten altijd uit geloof en Christelijke drijfveeren gehandeld hebben, — zoodra deze of gene aan dergelijke stellingen aanstoot neemt.

Wij daarentegen meenen dat het onderwijs, de wetenschap, zich aan de ergernis van de zoodanigen niet mag storen. Juist daarom is aan de geestelijkheid elke invloed op de openbare school ontzegd, opdat het onderwijs zich *volkomen onafhankelijk van haar* zou kunnen ontwikkelen. Men moge dit betreuren, doch het feit is waar; onze openbare school behoort noch vóór, noch tegen de Kerk en de gangbare meeningen te zijn; zij is neutraal, onafhankelijk van geestelijken invloed.

De verschillende godsdienstrichtingen weten zich over 't algemeen in die onafhankelijkheid te schikken. Men vergist zich, zoo men meent dat de Roomsche Kerk, althans op de lagere scholen, met de uitkomsten der natuurwetenschappen zoo bijster verlegen is.

Op één punt echter raakt die Kerk met de stellige feiten, met de wetenschap, in de war; op het punt der geschiedenis nl. Zij kan wel vele harer vroegere

handelingen verdedigen; menigen Roomschen voorzaat in zijne eer herstellen, vele dwalingen harer tegenpartij aantoonen, — maar de *geheele* waarheid vertellen kan zij niet, zonder er zelve van te lijden en, in de oogen van menigen onbevangene, den afval in de 16e eeuw *zedelijk* te rechtvaardigen. Even als ieder, hoe fel ook gekant tegen de beginselen van 1789, toch de schuld der revolutie voor *een zeer groot deel* juist aan hen moet wijten, tegen wie die revolutie het hevigst gewoed heeft, zoo moet ook elk onpartijdig beoordeelaar *in de fouten der Roomsche Kerk* een hoofdoorzaak der Reformatie zien. Maar dat juist wil men verborgen houden, want, zooals Dr. Nuyens zegt, „de Kerk is heilig; zij heeft *niet* gedwaald."

Gold het nu enkel een historisch vraagstuk, dan zouden wij de Roomschen in die zoete verbeelding kunnen laten. Maar juist omdat *de Kerk* zich nog *onfeilbaar* acht, en nooit haar eisch, om, als bezitster der *volle waarheid*, de uitsluitende opperheerschappij over heel de aarde en haar Vorsten te voeren, heeft laten varen, is het voor ons, die met die heerschappij niet gediend zijn, uiterst noodig duidelijk te maken *wat die eisch der Kerk eigenlijk* beteekent. De toekomst kunnen wij aan de jeugd niet *vertoonen*, wel het verledene. De vertooning van dat verledene heeft volstrekt niet het opwekken van godsdiensthaat ten doel; wij Protestanten, die niet in een heilige Kerk en in heilige voorouders gelooven, kunnen vrijelijk menige daad der Hervormden afkeuren en menige handeling van Roomschen met klem verdedigen. Maar wij willen tevens

beproeven de jeugd op hare hoede te doen zijn voor het aanlokkelijk beeld, dat Roomsche schrijvers van dien ouden toestand geven, toen ieder nog den Roomschen godsdienst beleed; wij willen, door haar op der vaderen voorbeeld te wijzen, *den zin voor waarheid* bij haar aankweeken. In een land waar $^2/_5$ deel der bevolking nog Roomsch is; waar dus door allerlei middelen elke vrije overtuiging, zoodra zij met kerkelijke doeleinden strijdt, onderdrukt wordt; waar menigeen openlijk den spot drijft met hem, die zijn overtuiging hooger acht dan wereldlijk voordeel; waar niemand bijna den moed heeft een Kerk te verlaten, waarin hij niet meer gelooft; — daar is het noodig krachtige karakters te vormen, waarover *elke* Kerk die, zijdelings of rechtstreeks dwang zou wenschen uit te oefenen, struikelt.

Het is om die redenen, dat wij telkens en telkens op die geschiedenis moeten terugkomen. Verwacht men dat er van de openbare school eene kracht uitga, die tegen Roomsche overheersching bestand maakt, dan moet men er, onafhankelijk van *elk* geestelijk gezag, de geschiedenis leeren; dan moet de historie noch verdonkermaand, noch gehalveerd, maar naar waarheid verhaald worden. Dit is ook de meening van den schrijver in „Nederland" die, onder den pseudoniem Wood, het volgende schreef: „dat men de geschiedenis leere met „onpartijdigheid en met waarheid. Dat men het schoone „huldige in voor- en tegenstander; dat men den draad „opspore die, door alle tijden heen, op vrijheid, ont„wikkeling en beschaving uitloopt; dat men daarbij de „hartstochten van 't verleden zoo weinig mogelijk op

„den voorgrond stelle, om niet de hartstochten in het „heden te doen ontvlammen! Wie zal ontkennen, dat „een dergelijk onderwijs een zeer religieusen grondtoon „hebben zal! Welnu! Dat onderwijs kan alleen gegeven „worden in de openbare school, de heilige plaats, waar „onze kinderen reeds in de prilste jeugd elkander de „broederhand leeren reiken; waar ze uit de geschied- „rollen hunner vaderen leeren, wat het loon is van „edelen moed en van standvastige eerlijke trouw jegens „elkander!"

„Wij smeeken, neen! bij 't lieve vaderland! wij „eischen dat van u, en wij eischen het in den naam „van God!"

Hetgeen de Heer Wood zegt, drukt de meening uit van de Protestantsche liberalen te 's Bosch en, daar wij zijne woorden, voor zoover ze op de methode en het nut der geschiedenis doelen, volkomen beamen, bestaat er tusschen hen en ons op dit punt geen verschil. Zien wij thans of de Bossche openbare school dat historisch onderwijs geeft, 't welk de Heer Wood eischt, eischt in den naam van God?

Mocht ik mij op de uitspraken beroepen van verschillende Roomsch-Katholieke voorstanders van openbare scholen, die van zeer nabij met die scholen bekend zijn, en die ik meermalen openlijk heb hooren verklaren, dat het voor Roomsche onderwijzers onmogelijk is de geschiedenis goed te onderwijzen, tenzij men aanvange met de 19e eeuw, dan zou ik misschien geen nader bewijs behoeven, om aan te toonen dat het onderwijs, door ons allen verlangd, hier niet gegeven

wordt. Maar het zou onvoegzaam zijn de namen dier zegsmannen zonder hun voorkennis te openbaren. Wij zullen daarom liever het getuigenis inroepen juist van diegenen, die ons tegenspreken.

De Heer Pierson had in eene brochure[1]) beweerd, „dat leerboeken, die op tal van openbare scholen in „het Noorden des lands goed gebruikt kunnen worden, „in den Bosch niet *mogen* worden ingevoerd. De Kerk „wil niets liever dan een openbare school door Pro„testanten bezocht, mits onder leiding van R. K. onder„wijzers. Zoodoende heeft men den besten waarborg dat „er niets geleerd worde *wat haar eenigszins schaden kan* „en dat de *Protestantsche* zuurdeesem uit de harten der „kinderen verwijderd blijft." De hoofdonderwijzers der vier openbare lagere scholen te 's Bosch zijn tegen die zinsnede opgekomen, eerst in de N. Rott. Ct., daarna in een „open brief aan den Heer H. Pierson. 's Bosch 1874." Maar hoe? Hebben zij zich bereid verklaard elk boek, dat in 't Noorden gebruikt werd, op hunne scholen in te voeren? Geenszins. Zij beweerden enkel: dat vele hunner boeken, o. a. van der Hoeven en Maatjes voor het Fransch, in 't Noorden gebruikt werden, en dat zij niets leerden in strijd met art. 23 der wet op 't lager onderwijs. Noch het een, noch het ander is ooit door iemand ontkend. Leerden de onderwijzers iets in strijd met de wet, dan zou men niet een beroep op de natie, noch een beklag over de Schoolwet gedaan, maar, bij de bevoegde autoriteit, handhaving der wet geëischt hebben.

---

1) de Bossche Schoolkwestie. Kirberger 1874.

Intusschen verduidelijkte de Heer P. den duidelijken volzin aldus: „de neutraliteit wordt opgevat in zulk „een zin, dat leerboeken, die in het Noorden des lands „voor volkomen *neutraal worden gehouden*, nuttige, „degelijke boeken, hier niet kunnen worden ingevoerd. „M. a. w. de degelijkheid van het onderwijs lijdt *onder „een neutraliteit, die tot een overdreven angstvalligheid „wordt opgevoerd.*"

Ten bewijze dier stelling had de Heer P. zich op de boekenlijst kunnen beroepen van een openbare school van de Veluwe, waar, naar men zegt, het onderwijs *Protestantsch* gekleurd is. Doch hij brengt enkel de boekenlijst van de hoofdstad des rijks in het geding, eene stad, waar de Roomschen sterk vertegenwoordigd zijn, waar een Alberdingk Thijm in de schoolcommissie zit en eene alzijdige contrôle gevoerd kan worden.

In plaats van die loyauteit op prijs te stellen, vragen de onderwijzers te 's Bosch of zij zich naar de Amsterdamsche boekenlijst te voegen hebben, en of hunne school niet neutraal is, omdat zij de boeken niet bezigen, welke op die lijst voorkomen? Natuurlijk heeft de Heer P. ook dit niet beweerd.

De stelling van den Heer P. was eenvoudig deze: *wat elders voor neutraal gehouden wordt, wordt hier niet voor neutraal gehouden.* En ten bewijze daarvan had hij zich niet op de titels van leerboeken, welker invoering op de school om allerlei bijredenen geweerd kan worden, maar *op den inhoud* dier boeken zelven beroepen. Kunt gij aan uwe kinderen vertellen, zoo vroeg hij, wat Prof. Wynne schrijft: „al in de 15e eeuw werd

„de behoefte aan een verbetering der Kerk in hoofd en „leden levendig gevoeld en begeerd. Gedurende den „loop der tijden toch waren er velerlei misbruiken in „de Christelijke Kerk binnengeslopen. Vele pausen jaag- „den tijdelijke oogmerken na en bekommerden zich wei- „nig om de geestelijke behoeften der Christenen. Zij „zelve, de bisschoppen en de geestelijken leidden een „leven, dat in vele opzichten met hunne roeping in „tegenspraak was De kennis der meesten van 't Evan- „gelie was hoogst gering. 't Ontbrak dan ook niet aan „mannen, die tegen de heerschende gebreken optraden „en ze des te vrijmoediger bestreden, hoe meer hun „geest door de op nieuw ontwaakte studie der oudheid „aan onderzoek en nadenken gewoon geworden was. „In tegenspraak hiermee bleek het dat men van den „kant der Kerk niets liever deed dan werkeloos bij het „oude volharden. Zoo kwam het ten laatste, in plaats „van tot een hervorming, tot een scheuring in de Kerk. „Onder de vele pogingen die de R. K. kerk tegen de „hervorming aanwendde, waren er geene zoo krachtig „dan die van de orde der Jezuïten, die door den paus „bekrachtigd werd. De voornaamste middelen, waar- „door de Jezuïten alom invloed zochten te bekomen, „bestonden in zendingen onder Protestanten en Heide- „nen, het schoolonderricht, het ambt van biechtvader, „vooral bij vorsten en het schrijven van boeken. Zwaar „drukte op deze orde de blaam, dat zij ongeoorloofde „doeleinden door nog ongeoorloofder middelen zocht „te bereiken."

Kunt gij leeren wat Nuiver en Reinders schrijven:

„Omstreeks dezen tijd waren er toch niet minder dan „drie mannen, welke elkander den pauselijken zetel „betwistten. De kerkvergadering zette twee Pausen af, „haalde den derden over te bedanken en benoemde in „1417 een nieuwen Paus"

en elders:

„Omstreeks 1517 reisde er in Duitschland een do„minicaner monnik, Johannes Tetzel, rond, die op „onbeschaamde wijze zoogenaamde aflaatbrieven ver„kocht. Ieder, die zulk een brief kocht, kon voor de „zonden, die hij reeds begaan had of nog begaan zou, „volkomen vergiffenis verkrijgen. Dat daardoor de on„zedelijkheid licht in de hand gewerkt werd is licht „te begrijpen. Die Tetzel naderde ook Wittenberg. „Luther merkte zijn invloed uit de lichtzinnige woor„den zijner gemeenteleden. Dit kon het vroom gemoed „van Luther niet dulden."

„Paus Leo beval, dat hij (Luther) binnen zestig „dagen te Rome moest verschijnen, om zich wegens „zijne redevoeringen en schriften te verantwoorden. Ge„lukkig vond hij een beschermer in Frederik den Wijzen, „die verklaarde niet te zullen toelaten, dat men Luther „naar Rome sleepte. Door zachtheid en overreding, „maar ook door bedreiging en dwang, poogde men „hem van den ingeslagen weg af te brengen, doch te „vergeefs. Hoe meer Luther de Heilige Schrift onder„zocht, des te meer vielen de toen in de Christelijke „kerk heerschende misbruiken hem in het oog."

„Ofschoon de Paus eerst met wantrouwen jegens „Loyola scheen vervuld, ging hij toch in 1540 de orde

„bekrachtigen. De orde werd rijk, misbruiken slopen „in en eindelijk werd zij in 1773 door den Paus op- „geheven, doch in 1814 weder hersteld. Een der Je- „zuïten zeide eens: als lammeren zijn wij ingeslopen „en als wolven regeeren wij; als honden zal men ons „verjagen, doch als adelaars zullen we ons vernieuwen."

En wat antwoorden nu de vier hoofdonderwijzers?

„*Volmondig — neen!*"

En waarom niet? onder anderen ook:

„omdat wij zouden meenen ons aan art. 23 der „wet op 't lager onderwijs te vergrijpen, wanneer wij „stukken als uit Nuiver en Reinders (vooral het laatste) „zijn aangehaald, aan onze leerlingen in handen gaven."

Alzoo: wat elders voor neutraal gehouden wordt, wordt in den Bosch niet voor neutraal gehouden. Hetgeen te bewijzen was.

Ware het enkel de vraag of de Heer P. gelijk heeft, dan zouden wij het hierbij kunnen laten. Maar wij willen verder gaan. Want de Heeren onderwijzers geven te kennen dat de Bossche opvatting van neutraliteit de juiste is, en niet die welke elders geldt. Dit wordt eveneens beweerd door Jhr. Mr. C. van Nispen van Sevenaer, die zich in de Tweede Kamer over de werkjes van Nuiver en Reinders, als in strijd met art. 23, beklaagde en door Jhr. Mr. Verheijen, Inspecteur van het onderwijs in N.-Brabant, die den Heer van Nispen gelijk geeft. [1]) *Hebben die Heeren gelijk, dan moeten ook de leerboeken van Wijnne, van Nuiver en Reinders*

---

1) Hand. der Tweede Kamer 1874, blz. 509.

in het vervolg van alle openbare scholen worden geweerd. De quaestie is dus belangrijk genoeg.

Welke zijn de bezwaren der Heeren onderwijzers?

„Vooreerst zijn zij niet overtuigd dat alleen die „voorstelling van de gebeurtenissen *de* historische waar„heid is. Zoolang de historische kritiek haar laatste „woord nog niet gesproken heeft over gebeurtenissen „en personen, is de onderwijzer verplicht over die ge„beurtenissen en personen het eindoordeel op te schor„ten." (Voorwaar eene loffelijke aanmaning tot voorzichtigheid!) Maar „de *gebeurtenissen zelve* en de *daden* „*van den persoon* kan hij vrij bespreken." Welnu! Ik beroep mij alweer op mijn tegenpartij zelve en houd haar gaarne bij haar woord. En daarom zeg ik: lees de aangehaalde citaten nog eens over; zie of daarin eigenlijk iets anders vermeld worden dan „gebeurtenissen" en „daden van personen;" o. a. „men voelde behoefte aan verbetering der Kerk;" „er waren in de Kerk velerlei misbruiken ingeslopen;" „de kennis van 't Evangelie was gering;" „op de orde der Jezuïten drukte een blaam, enz.;" „een Jezuït heeft eens gezegd dat enz." Ik vind nergens een *eindoordeel*, behalve dat Luther een *vroom* gemoed had.[1]) Dit eindoordeel had, volgens de Heeren, moeten worden opgeschort. Al het andere zijn naakte feiten, en indien de onderwijzers al die feiten ontkennen, hadden zij zich toch op eenig gezag,

---

1) De juiste beteekenis van *eind*oordeel vat ik niet goed. In den zamenhang waarin het gebezigd wordt beteekent het, geloof ik, „beoordeeling," „goed- of afkeuring."

van welke zijde dan ook, behooren te beroepen. Zeggen zij: door enkel die feiten aan te halen, is men *eenzijdig*, wij antwoorden: welnu; voeg er zoovele *ware* feiten bij, als gij goedvindt, want ook wij en de Heeren Wijnne, Nuiver en Reinders met ons, wenschen *de* historie, de geheele waarheid, — maar niet, op de wijze van Dr. Nuyens, de halve!

Doch men heeft nog andere redenen, waarom men de geschiedenis voor de jeugd verbergt. Men wil haar „niet zoo uitvoerig in de lagere school behandelen;" „zij staat daar, met betrekking tot het practisch nut, „zelfs achter bij de aardrijkskunde;" „voor een wijsgee- „rige behandeling der geschiedenis is een rijp oordeel, „een veel omvattende geest noodig." „Een *cours complèt* „te geven zou dwaas mogen heeten!"

Men ziet het: zooals de Heer Pierson reeds vermoedde, er bestaan paedagogische en didaktische gronden, die de Bossche onderwijzers beletten de wet zóó uit te voeren als men dit in Amsterdam meent te moeten doen! En mij over zulke gronden ook maar uit te laten tegenover de vier Bossche onderwijzers, na de duchtige terechtwijzing die zij den Predikant Pierson hebben toegediend, zou meer dan vermetel zijn. Het is dan ook niet zonder beschroomdheid dat ik mij een paar vragen en bedenkingen veroorloof.

Vooreerst: komt mededeeling der geciteerde feiten slechts te pas „in een uitvoerige behandeling der geschiedenis," in een „cours complèt?" is, om Nuiver, Reinders en Wijnne te begrijpen, „een rijp verstand, een veelomvattende geest noodig?" Is hunne „methode van behandeling eene wijsgeerige?"

Ten tweede: Het is een feit dat op de oefenschool der rijkskweekschool, die ik bij voorkeur noem omdat zij mij het best bekend is en omdat zij mij, zoo het mij geoorloofd is in dezen een oordeel te hebben, in velerlei opzicht zeer goed toeschijnt, het is een feit dat men op die school twee en een half jaar bezigt voor het onderwijzen der vaderlandsche geschiedenis *tot aan* het einde der grafelijke regering. Sommige paedagogen hebben mij verzekerd dat juist *dat* tijdperk, omdat het sociale toestanden behandelt die wij ons nauwlijks kunnen voorstellen, voor de jeugd minder geschikt is en dat ook daarin vele zeer betwistbare feiten voorkomen. Hebben nu die paedagogen het ten eenenmale mis, en is juist dat tijdperk zoo bijzonder geschikt *„om te werken op de zedelijke vorming, op de karaktervorming van het kind,"* volgens hen, ook volgens mij, hoofddoel van het onderwijs der geschiedenis op de lagere school?

Nog eene opmerking. De Heeren onderwijzers geven toe dat zij de neutraliteit anders opvatten dan de Amsterdamsche schoolcommissie. Die het waagt het met deze commissie eens te zijn, en voorstelt ook hier te onderwijzen wat men in Amsterdam onderwijst, „toont „geheel onbekend te zijn met den *leergang der geschie-* „*denis* op de lagere school." Van een kunstig verborgen afhankelijkheid van Roomsche omgeving is natuurlijk geen sprake. Wie zou zoo iets durven beweren? De Heeren hebben immers hunne onderwijsmethoden, die op zoo merkwaardige wijze van de gewone afwijken, opgedaan op de lessen in paedagogiek en onderwijs, die aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers alhier worden gegeven!

Het is zóó, maar die Rijkskweekschool staat onder directie juist van een Roomschen directeur, iemand dien ik zeer dikwijls heb hooren roemen, maar nooit op grond dat hij den moed zou bezitten zich *persoonlijk* tegen den invloed van Roomsche omgeving en invloed te verzetten! Of nu, door dàt beroep op een Roomsche, de Protestanten ten aanzien der *onafhankelijkheid* der Roomsche onderwijzers gerustgesteld zullen zijn, valt te betwijfelen.

Dit voelden de onderwijzers wellicht zelve, toen zij den Heer A. Moens tot staving van hun gevoelen te hulp riepen. Welnu! wij wraken dien deskundige niet. Wat zegt hij? dat een kind op de lagere school moet leeren „de hoofdmomenten der vaderlandsche geschie-„denis, opdat hij waardeere hier geboren te zijn, om te „erkennen, wat de tegenwoordige tijd goeds bevat en „te weten, wat er van den goeden ouden tijd zij."

Met dit „weinige" stellen ook wij ons tevreden. En nu vragen wij: betreffen de aangehaalde *feiten* niet allen „hoofdmomenten der geschiedenis," nl. de oorzaken van het ontstaan van de Hervorming en van de orde van Loyola, die tegen die Hervorming optrad? Moeten die feiten niet, volgens den Heer Moens, aan onze kinderen geleerd worden, „opdat zij waardeeren „in een land geboren te zijn," waarin men niet geschroomd heeft de deugd en den zin voor waarheid hooger te achten dan menschelijke overmacht en kerkelijk vooroordeel, en „opdat zij weten wat er eigenlijk „van is van dien goeden ouden tijd," toen de Kerk nog niet door die ketters verscheurd was geworden?

Maar het wordt tijd om verder te gaan en daarom zien wij ons tot ons leedwezen verplicht van de vier hoofdonderwijzers der openbare scholen te 's Bosch afscheid te nemen. Mochten die Heeren, intusschen, de beleefdheid willen hebben ook ons, even als den Heer Pierson, „op den rechten weg te helpen;" mochten zij ons nader bewijzen willen dat *hunne* en niet de gewone opvatting van de wet van 1857, de juiste is, en dat zij niet een voortbrengsel is juist van die *afhankelijkheid*, die hun ten laste gelegd wordt, — dan verzoeken wij hun tevens nog op deze vragen kategorisch te willen antwoorden: 1°. is het waar of niet, dat de boekjes van Jansen niet *in de school*, dat is gedurende de schooluren, gebezigd worden, o. a. ook, omdat zij door een vrijmetselaar geschreven zijn? [1]) 2° is het waar of niet dat geen der openbare scholen te 's Bosch een gift heeft aangenomen, die *in elke school, waar het onderwijs gegeven wordt in den geest van 't nut*, door het Bestuur van 't nut aan den besten leerling wordt aange-

1) Wat de Heeren buiten de schooluren met hunne boeken doen, gaat ons niet aan. Daarom onderzochten wij ook niet het ons meegedeeld feit, dat de Roomsche kweekelingen der rijkskweekschool alhier soms de werken van Dr. Nuyens, „tot zelfoefening en leering," mee naar huis krijgen. Om evenwel den lezer te doen begrijpen, wat de naam van *vrijmetselaar* ten onzent beteekent, meld ik alleen het navolgend vonnis, over denzelfden Jansen, waarvan in den text melding gemaakt wordt, door het „Huisgezin" geveld. „Wat anders, dan verzet „tegen het gezag, te verwachten van een *loge* man, zooals de Heer „Jansen? Zulke vrijmetselaars-hoofdonderwijzers moeten in onze kin„deren christelijke deugden ontwikkelen." — Het nut van 't algemeen heet ten onzent „voorportaal der *loge!*"

boden? dat de hoofdonderwijzer der school van *kosteloos lager onderwijs*, (onder de hand daarover gepolst toen de kinderen der diaconieschool, waar die som wel was aangenomen, naar zijn school werden overgeplaatst), eveneens die gift geweigerd heeft? 3°. is het al dan niet waar, dat op de openbare scholen de Aprilfeesten, noch vóór noch na de Paaschvacantie, besproken zijn, en dat daar de schoolplaten niet zijn opgehangen, welke op die feesten betrekking hebben en elders, b. v. in de diaconieschool, wel zijn aangeschaft?

Wij zagen hoe de opvatting van de neutraliteit in Noord-Brabant van die in Protestantsche provincies verschilt. In N.-Brabant; want dat den Bosch niet op zich zelf staat behoeft evenmin betoog, als dat de opvatting van neutraliteit te Amsterdam overeenstemt met die van de meeste of alle schoolcommissies in Protestantsche streken.

Maar, al bestond op dit oogenblik dit verschil van opvatting niet, dan nog zou het hoogst onverstandig zijn op de *onafhankelijkheid* der openbare school in Roomsche provincies, en zelfs in den Bosch, te bouwen. Want, zooals de Heer Pierson terecht beweert, „in den Bosch bestaan geene waarborgen voor neutra„liteit, zelfs in den meest gewonen zin des woords." [1])

---

1) De vier onderwijzers te 's Bosch meenen dat deze stelling „*beteekent:* dat het openbaar onderwijs te 's Bosch alles behalve degelijk „kan heeten!" Als ik zeg: uw geneesheer boezemt mij geen vertrouwen in, dan beteekent dit: het recept dat hij u zoo even gaf *is* slecht!

Dit feit behoeft eigenlijk geen betoog voor hem die met Noordbrabantsche en Limburgsche toestanden van nabij bekend is. Menigen Roomsch-Katholieken voorstander van de openbare school, die in de gelegenheid was die school *van nabij* te leeren kennen, heb ik hooren klagen dat zij *feitelijk* onder leiding staat van de geestelijkheid. Het feit springt voor ieder die weet op te letten in het oog. In Limburg b. v. bestaat de St. Joseph's vereeniging, die zich ten doel stelt het bevorderen van Katholieke scholen in het algemeen; en hoe doet zij dat? door het opleiden en vormen van *Katholieke* onderwijzers, *zoowel ten behoeve van het openbaar* als van het bijzonder onderwijs! — In Noord-Brabant zijn *bijna alle scholen* op het platte land openbaar. Houden wij nu in het oog dat de Roomsche geestelijkheid onophoudelijk het neutraal onderwijs als een der verderfelijkste staatsinstellingen brandmerkt, en dat zij toch niet de minste moeite doet om de openbare scholen *ten platten lande* door fratersscholen te doen vervangen, dan kan het ons niet ontgaan dat *in hare oogen* de openbare school niet neutraal is in streken, waar uitsluitend de geestelijkheid regeert. Dit is ook zeer natuurlijk, want de gemeenteraden, geheel uit Roomschen zamengesteld, stellen enkel Roomsche onderwijzers aan, en wanneer men weet hoe moeilijk zelfs de hoogstgeplaatste ambtenaren zich aan geestelijken invloed kunnen onttrekken, dan is het een dwaasheid zich omtrent de onafhankelijkheid van Roomsche schoolmeesters ook maar de minste illusie hoegenaamd te maken!

Voor het geval dat iemand op het denkbeeld mocht komen dat, wat wij van het Bossche openbaar onderwijs zeggen, alleen aan de openbare school dáár ter plaatse eigen is, melden wij nog dat alle deskundigen juist dat onderwijs als verreweg het neutraalste en verlichtste van bijna heel Noord-Brabant roemen. Wij spreken van andere plaatsen niet, omdat wij daar persoonlijk niet bekend zijn. Wil men intusschen ook uit die plaatsen een getuigenis, men leze „het Vaderland" van 18 Januarij 1875, waar iemand, met de locale toestanden in N.-Brabant en Limburg blijkbaar persoonlijk bekend, aldus klaagt: „'t is er treurig gesteld met de „kennis en beschaving van 't volk. De bijzondere scholen „zijn ware verbreidsters van bijgeloof en dweeperij, ter„wijl op de openbare school niets geleerd wordt dan „met kerkelijke goedkeuring. De schoonste bladzijden „onzer geschiedenis worden verzwegen. Een Protestant„sche jongen, die tot zijn 15e jaar de school voor meer „uitgebreid lager onderwijs in een stadje in deze stre„ken had bezocht, wist geen antwoord te geven op de „vraag: Wie was Willem de Zwijger? Hij had nooit „iets van een opstand tegen Spanje, nooit iets van den „tachtigjarigen oorlog gehoord! — Mogen de school„boeken ook al niets bevatten, geschikt tot het maken „van propaganda, bij prijsuitdeelingen geeft men alleen „boeken, door den een of anderen bisschop goedge„keurd. Is 't wonder dat een predikant te 's Bosch zich „beklaagt over de openbare scholen?"

Zóó erg is het te 's Bosch nòg niet, maar zelfs zoo erg kan het worden, en zal het worden omdat de

aanstelling der schoolmeesters geheel bij den gemeenteraad berust. Hierover nog een enkel woord.

Onlangs las men in het „Huisgezin" een oproeping voor Roomsche onderwijzers aan een openbare school. Algemeen was de verontwaardiging over dergelijke onbeschaamdheid. Spoedig evenwel bleek het dat die advertentie niet door den gemeenteraad maar, volgens het Huisgezin, door een „geacht ingezeten" geplaatst was. Natuurlijk is thans het Nederlandsche volk volkomen gerustgesteld! Alsof, indien maar de advertentie geen *melding maakt* van den godsdienst, de neutraliteit ware gewaarborgd! Alsof het niet een feit ware dat Protestantsche sollicitanten zich terugtrekken, zoodra zij vernemen dat de meerderheid in den gemeenteraad Roomsch is, en dat op het platte land niets dan Roomschen worden aangesteld. Ja, zelfs in den Bosch, waar toch nog ruim 3000 menschen wonen die niet tot de Roomsche kerk behooren, is sedert de invoering der wet op het lager onderwijs, dus sints 18 jaren, geen enkele Protestantsche *hoofd*onderwijzer noch onderwijzeresse door den raad benoemd. Alleen heeft, bij de invoering der wet, de raad de school van een Protestantschen onderwijzer overgenomen, om zoodoende de oprichting eener school te besparen. Natuurlijk moest hij den onderwijzer met zijn hulppersoneel mee overnemen, maar toen deze aftrad werd hij door een Roomsche vervangen. Eveneens stelde hij in al dien tijd enkel Roomsche *hulp*onderwijzers en onderwijzeressen aan. Slechts eens werd er eene Protestantsche, na veel moeite, benoemd. Er hadden zich nl. maar twee Pro-

testanten aangemeld! Ook onlangs nog ging men de Protestant, die bovenaan stond, voor de Roomsche voorbij.

Het is natuurlijk onmogelijk de motieven na te gaan die de raadsleden tot het uitbrengen hunner stemmen bewegen, vooral in plaatsen waar bijna alles in geheime raadszittingen wordt afgehandeld; al komt men soms achter feiten, dan is toch meestal nog openbaarmaking ongeoorloofd. Ik moet mij dus bepalen tot de stellige verklaring berustende op feiten, die ik van in dezen zeer geloofwaardige en onpartijdige personen vernomen heb, dat bij meer dan eene gemeenteraad geen sollicitant in aanmerking komt die niet voorzien is van de aanbeveling van een pastoor. Ja, zelfs een burgemeester in eene aanzienlijke gemeente in ons land heeft, volgens zeer vertrouwbaar bericht, nog onlangs aan een sollicitant, die *boven aan* op de voordracht stond, gezegd: gij kunt, hoe gaarne ik persoonlijk u benoemde, niet in aanmerking komen, omdat gij niet, zooals N°. 3, door den pastoor zijt aanbevolen! [1])

Dat in Roomsche provincies de openbare scholen

---

1) Wij zullen natuurlijk het debat over de redenen waarom de Heer Bogaerts en niet de Protestant Morren benoemd werd niet heropenen; maar die de meening deelt door „Nederland" over den Bosschen raad uitgesproken, die weet hoe de benoemingen door de Noord-Brabantsche gemeenteraden plegen te geschieden en die de bijzonderheden kent welke bij de benoeming van den Hr. B. hebben plaats gehad, zal wel niet meenen dat de Heer B., hoe geschikt ook, *om* zijne bekwaamheid benoemd is. In elk geval meenden *de Bossche Protestanten* dat niet; *zij* hadden dus, na die benoeming, de diaconieschool niet, zooals wij straks zullen meedeelen, moeten opheffen.

enkel door Roomsche onderwijzers gehouden worden, is zeker op zich zelf geen *waarborg* voor de neutraliteit van het onderwijs, en men zou mogen verwachten dat, ten minste daar, waar een deel der bevolking Protestantsch is, ook eenige Protestantsche onderwijzers zouden zijn, al ware het enkel om den schijn van partijdigheid te vermijden.

Doch laten wij die benoemingen nu laten rusten; Roomsch, of niet Roomsch, — als het openbaar onderwijs maar *goed* is.

Bestaat dan daarvoor eenige waarborg? Ter beantwoording dier vraag beroepen wij ons eenvoudig op het getuigenis van onvoorwaardelijke voorstanders van het openbaar onderwijs, van de schrijvers nl. van het liberale blaadje Nederland, waarvan ik straks melding gemaakt heb.

Nederland N°. 62; het stuk is geteekend: Red., en luidt: „Het confessioneel onderwijs," (het Roomsche nl., want Protestantsch-confessioneel is er niet) „heeft te „'s Hertogenbosch eene groote ontwikkeling bereikt. „Het openbaar onderwijs wordt er zoo stiefmoederlijk „mogelijk bedeeld. De personen, die geroepen zijn om „als leden van het gemeentebestuur de wet op 't lager „onderwijs uit te voeren, reiken de hand aan hare „tegenstanders, *om haar zoo na mogelijk tot eene doode „letter te maken.* Alle pogingen worden onophoudelijk „in het werk gesteld om 't confessioneel onderwijs zoo- „veel mogelijk te verheffen."

Ibid. n°. 59. Het stuk is geteekend: Red. „Men „bedriegt zich, wanneer men meent, dat onder „de

„„commissie voor het lager onderwijs" wordt verstaan „de plaatselijke schoolcommissie voor dat onderwijs, „volgens art. 52 der wet van 1857. De hier bedoelde „commissie *is een lichaam uit den raad, dat een zeer „eigenaardige rol vervult* [1]). Het verzamelt in zijnen boe- „zem alle mogelijke ingekomen stukken over het onder- „wijs, om ze zoo mogelijk als regel voor notificatie „aan te nemen, of om ze zoo te bewerken, dat hunne „ware gedaante onkenbaar is. Het voornaamste middel „dat zij aanwendt ter bereiking van haar hoofddoel, — „belemmering van het openbaar onderwijs, — is lang- „zaamheid."

De Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant hadden een poging gedaan om den Raad tot betere uitvoering der wet te doen overgaan. Zij zeggen, bij missive dd. 30 Januarij 1873,: *„Naar ons inzien geeft het overdreven „bedrag der heffing, waarvan geen tweede voorbeeld in „deze provincie bestaat, aanleiding dat de scholen zoo „schaars bezocht worden en moet daarin ten deele ook de „oorzaak gezocht worden der ongunstige uitkomsten, welke „de statistiek der schoolbevolking uwer gemeente oplevert."*

Dit schrijven, in handen der *raads*commissie gesteld, werd eerst den 12[en] Augustus in den raad ter tafel gebracht. Intusschen verwacht de redactie van Nederland weinig heil van den loffelijken maatregel der Gedeputeerden. Zij zegt:

„De commissie van onderwijs uit den raad heeft

---

1) Bestaan ook elders zulke geheimzinnige *raad*commissies *naast* de *school*commissies?

„tot voorzitter Mr. Schlesinger, een man die vroeger „vooraanstond bij de verdediging van de belangen van „het onderwijs, maar sinds dien zoo bang schijnt ge„worden voor de bestrijding die hij ondervond, dat hij, „hoewel gesteund door zijne uitnemende vlugheid, over„gegaan is in het andere kamp, en de belangen van „het Ultramontanisme dient op de slimste en handigste „wijze."

„Welke adder schuilt hier onder 't gras? De ge„meenteraad van den Bosch, en wellicht meer in het „bijzonder zijne raadcommissie met Mr. Schlesinger aan „het hoofd, zijn overtuigd dat het schoolgeld inderdaad „te hoog is, — maar zij willen het niet verlagen; „daarom in de eerste plaats uitstel, en alle verdere „daaromtrent gewisselde missiven der Plaatselijke School„commissie ook maar in hare machtige portefeuille ge„stopt. *Men wil geene verlaging van schoolgelden, — „omdat dan het Bijzonder onderwijs niet kan concurree„ren.* Men houdt het schoolgeld der openbare scholen „op eene bespottelijke hoogte, om ook op de Bijzondere „Scholen een hoog schoolgeld te kunnen vorderen."

„Maar de maat moet nog volgemeten worden."

„Wil men weten, welk hoog begrip de gemeente„raad van Noordbrabants hoofdstad heeft van den aard „en de roeping van het onderwijs, dan leze men punt „10 van het Gemeenteraadsverslag Het luidt: Een adres „van een aantal neringdoenden alhier, verzoekende maat„regelen tegen straatschenderijen en voorstellende ver„meerdering van het aantal politie-agenten."

„De *Voorzitter* (Jhr. Mr. E. de Kuijper) geeft de

„gegrondheid der klacht toe en zegt, dat bereids vroe-
„ger de hoofdonderwijzers zijn aangeschreven, vooral
„de jeugd meer eerbied voor eens anders eigendom in
„te prenten, maar dat, sedert het aantal scholen is toe-
„genomen, de straatschenderijen niet zijn verminderd;
„hij stelt voor:

„1°. Nogmaals het onderwijzend personeel in dien
„geest namens den Raad aan te schrijven."

„2°. Het adres te renvoyeeren aan B. en W., ten
„einde tevens te onderzoeken, in hoeverre maatregelen
„ook tot vermeerdering der politie-dienaren dienen ge-
„nomen te worden, ten einde daaromtrent een voorstel
„aan den raad te doen."

„Conform besloten."

„Conform besloten?! De Gemeenteraad van 's Her-
„togenbosch stemde in met die Burgemeesterlijke ver-
„klaring."

„Er is grond te verwachten, dat B. en W. zullen
„voorstellen voortaan politie-dienaren tot onderwijzers
„te benoemen. Misschien zal de raad een amendement
„aannemen om voortaan geene onderwijzers aan te stel-
„len, die niet eerst als politie-agenten gediend hebben!"

Ibidem n°. 67, in een stuk geteekend: Red. „Wij
„spreken als onze overtuiging uit dat de raad te 's Her-
„togenbosch *zijne aan de wetten gezworen trouw geheel*
„schijnt te vergeten, en integendeel de uitvoering der wet
„op 't lager onderwijs geheel belemmert, en langs bij- en
„omwegen de goede vruchten, die zij nog afwerpt, tracht
„te vernietigen."

„Er zijn te 's Hertogenbosch warme voorstanders

„van het openbaar onderwijs; onder die warme vrien-
„den zijn ook zeer bekwame mannen, mannen van
„energie. De ijver en de belangstelling dier vrienden
„maakt echter, *dat er vrij wat slinksche streken — wij*
„willen de scherpte van dat woord in geenen deele mati-
„gen — van wege den raad der Gemeente noodig zijn,
„ten einde het goede dat bevorderd wordt te keeren."

„Dezer dagen kwam daarvan weder een bijzonder
„staaltje voor."

„De Hoofdonderwijzeresse der school van meer uit-
„gebreid lager onderwijs voor meisjes, was ongesteld
„geworden; hare ongesteldheid had reeds lang geduurd
„en het liet zich nog lang aanzien, eer men verwach-
„ten kon, dat zij hare werkzaamheden weder kon op-
„nemen. De plaatselijke commissie voor het lager onder-
„wijs wendde zich daarom met eene deputatie tot het
„dagelijksch bestuur der Gemeente, om te trachten
„daarin te voorzien; vooral wenschte men deze zaak
„met aandrang te behandelen, om het verloopen der
„school te voorkomen, omdat de vereischte hulp moeie-
„lijk te verkrijgen was, en omdat bij een vroeger der-
„gelijk geval de van gemeentewege toegekende beloo-
„ning voor eene langdurige waarneming zoo gering
„geweest was, dat het te vreezen stond, dat er geene
„hulp meer te krijgen zoude zijn."

„De ontvangst der bedoelde deputatie was — wij
„zijn zeer goed ingelicht — persoonlijk vriendelijk,
„maar in de hoogste mate onheusch wat het onderwijs
„aangaat. Het heette, dat men door de zaken van het
„onderwijs alleen meer geplaagd werd dan door alle

„andere gemeentezaken te zamen; dat de plaatselijke „schoolcommissie onbillijk was in hare eischen; dat „onder anderen de verlaging van het schoolgeld eene „dwaasheid was. De daartegen aangevoerde vertoogen, „dat men niets vroeg dan het dringend noodige, dat „de vermindering der schoolgelden alléén beoogde die „inrichtingen van onderwijs toegankelijk te maken voor „de kinderen van den zoogenaamden burgerstand en „van de min gefortuneerde ambtenaren, enz., — die „thans òf secteschoolen moeten bezoeken, òf hunne kin„deren op scholen van zoogenaamd minder fatsoen moe„ten laten gaan. Niets mocht baten, de wolk van on„genoegen bleef zich uitstorten en barstte eindelijk los „in de verklaring, „dat die enkele kinderen, die op de „openbare scholen gingen, al dat leven niet waard „waren.""

„De deputatie uit de genoemde commissie vertrok „met de toezegging, dat het door haar voorgestelde „eerstdaags in eene *gesloten* raadszitting behandeld zoude „worden."

„Maar nu de gevolgen van die gesloten raadszit„zitting; van het behandelde daarin weten wij natuur„lijk niets."

„De hulponderwijzeres in de school van kosteloos „gewoon lager onderwijs voor meisjes werd van daar „verplaatst naar de school van meer uitgebreid lager „onderwijs, ten einde daar de verlangde hulp te bieden."

„Een handig besluit!"

„De school van kosteloos gewoon lager onderwijs „voor meisjes wordt thans bezocht door 82 leerlingen.

„Wellicht was dit getal een doorn in het oog van hen,
„die vrijwillig den eed aflegden om de wet op het lager
„onderwijs te zullen handhaven; die school bloeide wel-
„licht te zeer. *Kon men de kinderen der minvermogenden*
„niet uit de school keeren, bleken alle daartoe aangewende
„middelen onmachtig, — *dan tot het eenvoudige huis-*
„middel de toevlucht genomen, **en de school, het onder-**
„wijs onvoldoende gemaakt; 't behoeft slechts tijdelijk,
„want is eenmaal de school verloopen, dan is er geen
„gevaar meer. En de school verloopt stellig en zeker,
„want hoe kan eene hoofdonderwijzeresse den noodigen
„lust behouden voor het waarnemen harer moeielijke
„betrekking, wanneer haar de noodzakelijkste middelen
„daartoe ontnomen worden."

„Wederom is eene toevallige en treurige omstan-
„digheid dienstbaar gemaakt, *om het openbaar lager*
„onderwijs te knakken. De bedrijvers dier daad waren
„in 't algemeen de leden van den raad der gemeente
„'s Hertogenbosch; meer in het bijzonder de raadscom-
„missie voor het lager onderwijs, die, ditmaal met zeld-
„zamen spoed handelende, hare roeping consequent zag
„in de benadeeling van het aan hare bijzondere zorg
„toebetrouwde."

Uit een artikel, afkomstig van onze tegenpartij zelve [1]), vernemen wij dat, „door kunstmatig rekken

---

1) Toelichting van het artikel van den Heer Pierson, Tijdspiegel 1874 November, geschreven door negen leden van den Kerkeraad te 's Bosch, die den 14^{en} Maart 1873 de diaconieschool der Protestanten heeft opgeheven.

„der vacature van hoofdonderwijzeres *gedurende meer*
„*dan een jaar* men de school inderdaad stelselmatig
„heeft laten verloopen en tot sluiting zou zijn overge-
„gaan, hadden de Protestanten den toeleg niet verijdeld."

Wij lezen daar verder nog de volgende feiten. „Van
„twee voortreffelijke localen heeft de Raad, door split-
„sing, twee buitengewoon slechte gemaakt, waar ge-
„brek aan ruimte, licht en lucht met elkander wed-
„ijveren."

„Tijdens de langdurige ongesteldheid der hoofd-
„onderwijzeres aan de meisjesschool voor lager en meer
„uitgebreid lager onderwijs behielp men zich, ofschoon
„van elders hulp verkregen kon worden, met tijdelijk
„eene hulponderwijzeres af te nemen van de school
„voor gewoon kosteloos onderwijs voor meisjes, met
„dat gevolg, dat de avondschool, aan de laatste ver-
„bonden, niet gehouden kon worden *en het aanzienlijk*
„aantal kinderen, dat alleen van die school gebruik maakt,
„al dien tijd van onderwijs verstoken was."

„Eindeloos werd getalmd met de aanstelling van
„een hulponderwijzer te Orthen, tot groote schade van
„het onderwijs aldaar."

Ziedaar dan, volgens het getuigenis van hen, die *enkel van de openbare school* kracht ter bestrijding van het „clericalisme" verwachten, de waarborg dien het openbaar onderwijs aanbiedt, indien het onder beheer van een Roomschen gemeenteraad staat. Mocht men zelfs voor deze feiten de oogen willen sluiten, met de verklaring dat, al beheerscht de Roomsche geest de

openbare scholen, men zich voor dien geest niet zoo beangst hoeft te maken, dan wordt men alweer door dezelfde redactie van „Nederland" met deze woorden gewaarschuwd:

„Men bedenke, dat het Ultramontanisme thans „heerscht in Noordbrabant, dat 's Hertogenbosch zijne „residentiestad is, — maar dat het overal en altijd „zijne netten spant, en nimmer zijn doel uit de oogen „verliest. Men spiegele zich aan Noordbrabant, opdat „men zich zacht spiegele."

„In zooverre is de meedeeling van 't geen in de „Ultramontaansche residentie gebeurt, ook van alge„meen belang."

Intusschen, de menschen zijn tegenwoordig sceptisch en maken zich om „den geest" somwijlen weinig bekommerd. Laat ons dus zien of er, zelfs tegen de schending *van de letter* der wet, in Noord-Brabant genoegzame waarborg bestaat?

Vooreerst merken wij op *dat de raad of hare commissie beslist welke boeken al dan niet met art.* 23 *der wet in strijd zijn, en dat de Minister op de vaststelling der boekenlijst geen invloed kan uitoefenen.* [1]) Wat belet nu den raad boeken in te voeren waartegen onzerzijds bedenkingen bestaan?

Maar al schendt de raad niet met opzet de letter der wet, toch bestaat tegen wetschennis geen waarborg.

---

1) Zie de verklaring door den Minister Heemskerk nog onlangs in de Tweede Kamer afgelegd. Hand. der Tweede Kamer 1874, blz. 520 en het voorl. verslag der wet op het lager onderwijs, ad art. 32*d*.

Dit kan blijken uit het reeds door den Hr. Pierson aangehaald voorbeeld, dat wij, om het teekenachtige er van, nogmaals herhalen.

„We herinneren ons" zoo verhaalt een Katholiek *openbaar* onderwijzer, „een *openbaar* onderwijzer die, „na jaren lang slechts Katholieke leerlingen op de school „gehad te hebben, na steeds zijn onderwijs met het „teeken des kruises begonnen te zijn, eindelijk een „Protestantsch kind aannam. De onderwijzer gaat den „vader bezoeken, deelt hem mede, hoe hij steeds begon „en eindigde, betuigt zijn leedwezen dat hij nu die ge„woonte zal moeten laten varen, en — de Protestant „acht dit niet noodig, [1]) de onderwijzer blijft bij zijn „loffelijk gebruik."

„Zulk een voorbeeld verdient, *waar het kan*, navol„ging. De Katholieke openbare onderwijzer wil niemand „stooten, maar zal ook gaarne *toonen*, dat hij bij an„dersgezinde ambtgenooten niet onder doet in gehecht„heid aan zijn godsdienst. Dezen komen voor hun ge„loof uit ook in de school - - soms zelfs tot krenking „van Katholieken. Volgen we hen *in dit laatste* niet „na, *maar blijven we zoo mogelijk in school toch Ka„tholiek.*"

„Dat ons onderwijs een godsdienstigen geest ademe! „*Vooral bij de behandeling der geschiedenis kunnen we*

---

1) Hadde hij het wèl noodig geacht, — dan zou hem waarschijnlijk zijn leven in de gemeente zóó verbitterd zijn geworden, dat hij zijn woonplaats had moeten verlaten. Dit leert de dagelijksche ondervinding op het platte land.

„*veel goeds doen.* DAARBIJ WILLEN WE DR. NUYENS EN „NIET DR. WYNNE TOT LEIDDRAAD NEMEN!"

En om te bewijzen welken voortreflijken invloed Dr. Nuyens op het gemoed van de Katholieke openbare onderwijzers te weeg brengt, citeren wij, uit hetzelfde weekblad, waarin het zoo even meegedeelde voorkomt, [1]) het volgende:

„Kunt gij iemand *edel* van karakter noemen, die „4 jaren lang vol arglistige dubbelzinnigheden huichelt, „OM ZIJNE OPROERIGE HEERSCHZUCHT TE VOLDOEN? De „Zwijger deed zulks. Zou de Katholiek moeten dweepen „met een geschiedkundig personage, die in godsdienst-„zaak niets meer, dan een VERACHTELIJK PROTEUS WAS?.. „ZOO IEMAND WAS DE ZWIJGER."

Indien evenwel zulke dingen in de school verteld worden, dan zal men althans bij hooger autoriteit herstel van grieven kunnen eischen, zou men meenen. Het is mogelijk; doch onze tegenstanders zelve denken daar anders over. Men hoore hetgeen een dergenen die geregeld in „Nederland" schreven, [2]) over *dien* waarborg dacht. Spottenderwijze voert hij de „Ultramontanen," zooals de schrijvers in „Nederland" hun tegenpartij noemden, in dezer voege sprekende in:

„'t Lager onderwijs! Wat kan men beter verlangen? „In de streken waar wij Ultramontanen de minderheid

---

1) „Ons recht, weekblad gewijd aan opvoeding en onderwijs volgens den geest der R. K. Kerk."

2) Onder den pseudoniem „een Bosschenaar." De geciteerde woorden komen voor in n°. 76.

„hebben, daar roepen we handiglijk de verdraagzaam-
„heid in, — en nooit te vergeefs, want de Nederland-
„sche Protestant van heden, is au fond nog dezelfde
„vrijheid-minnaar, en dezelfde goedhartige burger, die
„zijn land vóór één en twee en drie eeuwen tot het
„toevluchtsoord der vrije gedachte maakte. Daar waar
„we minderheid zijn, daar hebben we niets te klagen,
„en waar we meerderheid zijn, daar hebben we niets
„dan reden tot lof. *De eigenaardige inrichting der wet*
„toch, die het zoogenaamde Staatsonderwijs maakt tot ge-
„meente-onderwijs, die ons de plaatselijke schoolcommis-
„siën geeft, en de heeren schoolopzieners uit onze eigene
„meerderheid, en de inspecteurs, die alléén met hoog verlof
„een beetje liberaliteit luchten, zoodra zij over de Maas
„zijn, dat alles geeft ons vrij spel. HET ZOUDE DAN OOK
„EENE ONVERGETELIJKE SCHANDE ZIJN, WANNEER DE SCHO-
„LEN IN DIE STREKEN NIET ALLEN VOLKOMEN EN ZUIVER
„ULTRAMONTAANSCH WAREN."

Misschien is het voor den oningewijde duister, wat de „Bosschenaar" verstaat onder die „inspecteurs die, *„alléén met hoog verlof*, een beetje liberaliteit luchten, „zoodra zij over de Maas (b. v. te 's Hage) zijn." Een paar historische feiten, door de schrijvers in „Nederland" toegelicht, zullen dit ophelderen. [1])

---

1) Zie n°s 22, 24, 25 en 51. De *juistheid* van de uitdrukkingen en gevolgtrekkingen *moeten wij geheel voor rekening van „Nederland" laten.* Voor ons doel is het genoeg te toonen hoe de Protestanten en liberale Roomschen ten onzent, *zelve* zich over de vraag die ons bezig houdt uitlaten, wanneer er geen reden bestaat zijn gevoelen te verbergen.

In 1872 had de inspecteur van het lager onderwijs in Noord-Brabant, Jhr. Mr. Verheijen, een redevoering gehouden ten gunste van het onderwijzend personeel bij de openbare lagere school.

Groot is de woede der Roomsche blaadjes; ziehier eenige staaltjes uit de Maasbode, de Waarheid en de Nieuwe IJsselbode.

„De Heer Verheijen heeft gesproken ten gunste „van het openbaar onderwijs en over het bijzonder on„derwijs gezwegen. *Daarvoor nu hebben zijne kiezers „hem niet gekozen; zij verzetten zich even als de geheele „Katholieke pers tegen elk kamerlid, dat de openbare „school verdedigt.*"

„Zoo als de lezer ziet, is deze rede van het begin „tot het einde een smeekschrift ten behoeve van het „openbaar onderwijs; een smeekschrift, dat onmogelijk „een anderen dan zeer *onaangenamen indruk* op de kie„zers van den Heer Verheijen maken kan. *Wanneer „een Katholiek kamerlid over het onderwijs spreekt, ver„wacht men een woord ten gunste van het bijzonder on„derwijs... Een inspecteur handelt zijne zaken af in het „departement van binnenlandsche zaken; in de Kamer „spreekt alleen de volksvertegenwoordiger, en de Katho „lieken zenden geen lieden naar den Haag, die hen niet „vertegenwoordigen.*"

„Zijne onwelluidende discoursen dienen immer om „voor de openbare school te strijden en de billijkste „grieven, die ook hem als Katholiek volksvertegenwoor„diger grieven moesten, te doen vergeten, en dat ter„wijl het bijzonder onderwijs niet slechts van alle hulp

„verstoken is, maar op allerlei wijze gedwarsboomd en „bemoeilijkt wordt. — *Zulke volksvertegenwoordigers kun-* „*nen wij missen. — Zij vertegenwoordigen ons niet.*"

„Wat een einde behoorde te nemen: *dat is uwe* „*dubbelzinnige houding, mijnheer Verheijen, waardoor ge* „*in en buiten de Kamer de Katholieke belangen bestendig* „*schaadt; dat zijn uwe wanluidende discoursen, waarin* „*ge, onze billijkste grieven immer voorbijgaande, alleen* „*maar strijdt voor de openbare school. Daar* moet „een „eind" aan komen, *zoo gij nog langer Katholiek volks-* „*vertegenwoordiger wilt blijven.* Uwe *bij uitnemendheid* „*Katholieke kiezers* zullen zich met ijdele plichtplegingen „niet langer laten afschepen, maar eer zij uw mandaat „vernieuwen, zullen zij van u eischen, dat gij *uwe* „*dwaling uitwischt*, en naar plicht en overtuiging op- „treedt voor de Katholieke zaak."

Dit werd geschreven in den loop van 1872. Op het einde nu van datzelfde jaar vinden wij in den „Noord-Brabanter", een Katholiek blad om zijn hevigheid vermaard, den wensch uitgesproken dat Jhr. Mr. Verheijen nog lang inspecteur blijve van 't lager onderwijs.

Hoe kan dat? vraagt een der schrijvers in Nederland. [1]) „De Ultramontanen in 't algemeen, en het „orgaantje dat we hier aan de hand hebben in 't bij- „zonder, — zijn doodvijanden van 't openbaar onder- „wijs, en kunnen van hun standpunt geen inspecteur „cajoleeren, die, zoo als uit den aard zijner betrekking „voortvloeit, dat openbaar onderwijs voorstaat en be-

1) N°. 22.

„schermt, — want die man is hun tegenstander. Zij „kunnen dat alleen doen, wanneer een inspecteur het „ultramontaansche onderwijs wat *gecajoleerd heeft*, *het „doet*, *of het doen zal;* wanneer hij het openbaar onder- „wijs wat *ultramontaniseert*, *geultramontaniseerd heeft of „ultramontaniseren zal.*"

„Men zou den inspecteur kunnen houden voor een „partijgenoot zijner lofredenaars, — en dat is of kan de „afgevaardigde uit Tilburg immers niet zijn?"

In het begin van 1873 verklaart de „Bosschenaar" dan ook, (Nederland n°. 25), „dat toen de Heer Verheijen „door de liberalen in Tilburg kandidaat gesteld werd, „zijn kandidatuur niet reusseerde; en toen hij kandi- „daat der geestelijken werd, hij er met vlag en wimpel „door kwam. Daarvoor is hij dankbaarheid verschuldigd.".

En toen in 1873 de liberale Guljé kandidaat was voor de Tweede Kamer, werd door Noord-Brabant Mr. Verheijen tegen dezen overgesteld. Natuurlijk werd de laatste gekozen; het dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage leidt hieruit af „dat de Katholieken in „Noordbrabant bewezen hebben, niet zoo afkeerig te „zijn van het openbaar onderwijs als men hen wel ver- „wijt, door een inspecteur van 't lager onderwijs als „afgevaardigde te kiezen."

„Die stumper," zoo laat de „Bosschenaar," spotten- derwijze, de Ultramontanen spreken, „alsof wij ultra- „montanen eerstens *niet volkomen zeker waren omtrent „de inspectie;* en tweedens, of die sukkelachtige conser- „vatieve Dagblad-mannen ooit onze ware ultramontaan- „sche bedoelingen begrepen hadden!"

In datzelfde jaar eindelijk verklaarde de Heer Verheijen zich tegen de vermeerdering van kweekscholen.

Dit weinige zij voldoende om aan te toonen waarom „Nederland" zoo minachtend neerziet op den waarborg, dien een Roomsch inspecteur en kamerlid voor de richtige uitvoering der wet op 't lager onderwijs aan Protestanten en liberale Roomschen verschaft.

Wij hebben tot dusver beproefd een flauwe schets te geven van den geest die in N.-Brabant heerscht. De werkeloosheid onzer Protestanten tegenover dien geest schreven wij toe aan hun vertrouwen op het openbaar onderwijs. Maar wat dat onderwijs beteekent, hoe de neutraliteit hier ter stede wordt opgevat, welke waarborgen er bestaan voor een richtige uitvoering der wet, — dat alles hebben wij, altijd met beroep op het getuigenis onzer tegenstanders, uiteengezet. Men kan ons vragen: hoe is het dan mogelijk dat gij niet eerder geklaagd hebt?

Wij antwoorden: om tweeërlei reden.

Vooreerst: *omdat er niets aan te doen was.* Niets van alles wat ik tot dusver heb uiteengezet gaf aanleiding tot officiëel beklag. Ik laat nog daar de moeilijkheid van het leveren van officiëel bewijs aan een tegenpartij, die niet gaarne overtuigd wil zijn; ik laat daar de moeilijkheid om zich op het getuigenis te beroepen van kinderen. Maar ik zeg: al kon men bewijs, officiëel bewijs, leveren; al wilde de tegenpartij zich laten overtuigen, — er was toch niets aan te doen. *Zij, waarover wij ons beklagen, hielden zich strict aan*

de woorden der wet en aan hunne wettelijke bevoegdheid. Het zoude den Roomschen niet moeilijk vallen om tegen de uitvoering der wet in Protestantsche provincies dezelfde grieven te berde te brengen als die, welke straks tegen de uitvoering in Roomsche streken zijn aangevoerd. Onze traditie is zeker meer historisch dan de Roomsche; maar zal de *wetgever* beslissen welke traditie de ware is? Wie kan ontkennen dat Protestantsche gemeenteraden een voorliefde hebben voor Protestantsche onderwijzers? In welke Protestantsche provincies heeft men Roomsche inspecteurs? En wat het gebruik der boeken betreft, al strijden de door den Heer Pierson aangehaalde citaten niet met de woorden van art. 23 der wet op het lager onderwijs, zij schokken wel degelijk vele zeer geliefkoosde overtuigingen van bijna alle Roomschen. Te vergen dat deze die feiten meedeelen, „om tot de zedelijke vorming, de karaktervorming van het kind" bij te dragen, is even onbillijk als aan den Protestant eenig gevoel van teederheid voor de Roomsche Kerk der 16e eeuw te willen opleggen. In ieder geval kan men den onderwijzer niet dwingen bepaalde boeken te bezigen of bepaalde feiten mee te deelen, noch hem noodzaken onafhankelijk te zijn van hen die hem aanstellen of ontslaan kunnen. En wat nog erger is, de boekenlijst zelf wordt door den raad goedgekeurd; hoe zal men nu dezen dwingen datgene op de school te brengen wat wij voor eene van geestelijke invloeden *onafhankelijke* opvoeding noodig achten? Men moge zich ergeren zoo veel men wil, maar gaat men stuk voor stuk de door ons aangevoerde

feiten na, dan zal men zelf ontwaren dat geene macht ter wereld ze beletten kan. Dit punt is van het hoogste gewicht, en ik verzoek den lezer, zoo hij onze bewering wantrouwt, zelf onze grieven *aan de wet* te toetsen.

De tweede reden van stilzwijgen was deze. Wij erkenden in deze stad de *betrekkelijke* waarde van het openbaar onderwijs, omdat het ons in elk geval beter toescheen dan dat der fratersscholen. *En voor ons Protestanten was er gelegenheid om onze kinderen een van Roomsche eischen en tradities volkomen onafhankelijk onderwijs te verschaffen.* Sints een paar eeuwen bestond hier een Protestantsche school, onder beheer der diaconie, in 1873 door 100 leerlingen bezocht, waarvan 69 geen schoolgeld betaalden; zij stond onder leiding van een zeer geschikten onderwijzer, [1]) en was bloeiender dan ooit te voren.

Er was dus noch mogelijkheid om te klagen bij de autoriteit, noch reden om, ter fnuiking van den Roomschen geest, de hulp van anderen in te roepen.

Thans echter is de toestand veranderd. Een zestal mannen hebben een beroep op de Nederlandsche Protestanten gedaan, om hen te helpen tot de oprichting eener Protestantsche school, overtuigd dat de handhaving der Protestantsche onafhankelijkheid te 's Hertogenbosch op den duur *voor geheel Brabant* goede vruchten zal afwerpen, en dat het voorbeeld om persoonlijk en openlijk voor zijne overtuiging uit te komen door

---

1) Ook hiervan wordt het bewijs door onze tegenpartij geleverd. Zie Open brief van W. M. Morren. 's Bosch 1874 bladz. 6.

vele anderen zal gevolgd worden, en dezen zal aansporen om, zij het op eigen kosten, van het recht om hun eigen geschiedenis te leeren kennen gebruik te maken.

Wat was de plotselinge aanleiding tot dat beroep? Zie hier in 't kort wat geschied is.

De diaconie der Hervormde Kerk stelde in November 1872 voor om de diaconieschool op te heffen. Dit voorstel werd door den algemeenen Kerkeraad krachtig bestreden, o. a. ook door den predikant Pierson, die het volgende tegenvoorstel deed: *a.* de diaconieschool als zoodanig, nl. als middel van bedeeling, op te heffen; *b.* de schoolgebouwen over te geven aan den Kerkeraad en dus eigendom te declareren der Ned. Herv. gemeente te 's Bosch, — of wel ze in gebruik aftestaan tegen het recht van de zijde der diaconie, om een zeker aantal kinderen daar gratis te plaatsen; *c.* de school eene belangrijke uitbreiding te geven door vergrooting van het gebouw, door vermeerdering van personeel en door verhooging van het tractement der onderwijzers. [1])

Het voorstel der diaconie werd voorloopig *afgekeurd*, en de beraadslaging over dat van den Heer Pierson aangehouden. Ook dit voorstel evenwel werd in de vergadering van Januarij 1873 verworpen.

Men meende nu zich in het behoud der diaconie-

---

1) De text werd mij, op mijn verzoek, door den voorsteller zelven medegedeeld. Wat wij omtrent de geschiedenis der opheffing meedeelen, berust op goede informaties. Zijn wij verkeerd ingelicht, dan zal de Kerkeraad, welks leden immers groote voorstanders zijn van openbaarheid, wel aan het verzoek van den Heer P. voldoen om *alle* debatten en officiëele stukken te publiceren.

school te mogen verheugen. Velen betwijfelden dan ook of het voorstel tot opheffing wel ooit ernstig gemeend was. In Breda, waar de toestand beter is dan ergens anders in Noord-Brabant, heeft men de diaconieschool behouden en te 's Bosch, dat „broeinest van ultramontanisme", zooals men zich pleegt uit te drukken, zou men ze willen afschaffen! Dat was niet om te gelooven.

Edoch! het ongelooflijke had plaats! In Februarij onderwierpen de diakenen hun voorstel wederom aan den Kerkeraad en *toen keurde deze het goed.*

Hierop noodigden drie leden van den Kerkeraad de diaconie schriftelijk uit om de gemeente zelve in die opheffing te kennen.

Doch het verzoek werd afgewezen.

Dezelfde leden verzochten vervolgens om, zoo geldgebrek de reden der opheffing mocht zijn, een beroep op de beurzen der ingezetenen te doen.

Ook dit voorstel wezen de diakenen van de hand.

En den 14*en Maart* 1873 *werd door de diaconie tot de opheffing definitief besloten.*

Toen, maar ook eerst toen, werd een beroep op de Nederlandsche Protestanten buiten den Bosch gewettigd en noodzakelijk. Hij die zich tot dus ver het krachtigst voor de Protestantsche belangen in de bres gesteld had, de Heer Pierson, kocht voor eigen risico een geschikt lokaal en, zoodra dit verkregen was (Mei 1874), constitueerde zich een commissie die, tot dus ver voorwaar niet vruchteloos!, de hulp van de Protestanten van allerlei richting heeft ingeroepen.

En niemand kan dat beroep afkeuren.

Of was er wellicht eene bijzondere reden die de opheffing der diaconieschool wettigde?

De kerkeraad, die uit 19 leden bestaat, is door negen zijner leden in een openbaar geschrift verdedigd geworden. [1]) Laat ons zien of die verdediging eenig licht verschaft?

Die negen verdedigers beweren, dat de Heer P. den geest en strekking van het onderwijs op de diaconieschool wenschte te veranderen. Maar in welken geest? *Nooit is door den Heer P.*, naar deze mij verzekerd heeft, *eenig ander voorstel gedaan dan hetgeen in bovenstaande woorden vervat is.* [2]) Volgens dat voorstel zou de school onder beheer van den *kerkeraad* blijven en „in den kerkeraad," zoo verzekeren ons de negen verdedigers, „had de Heer P. volstrekt geen steun, wat „betreft de verwezenlijking van zijne denkbeelden om„trent het onderwijs," terwijl aan het hoofd der school een onderwijzer stond die, *volgens getuigenis der diaconie zelve*, geheel in den geest des kerkeraads onderwijs gaf. Het voorstel van den Heer P. kan dus de reden der opheffing niet geweest zijn; want wij mogen niet aannemen dat heel de kerkeraad, waaronder twee predikanten die langer dan de Heer P. in de gemeente geweest zijn, *enkel uit vrees dat de denkbeelden van laatstgemelden eenmaal in de gemeente de overhand zouden be-*

---

1) Tijdspiegel, November 1874.

2) Evenmin heeft hij den onderwijzer Morren getracht zijne zienswijze aangaande het onderwijs op te dringen. Zie den brief van den Heer Morren blz. 8.

komen, reeds bij voorbaat de gemeente heeft willen berooven van datgene, waaraan zij later behoefte zou kunnen gevoelen. Wij hebben van den kerkeraad, die, volgens zijne verdedigers, echt Protestantsch is en dus voor de vrije werking van „het woord" dien eerbied koestert die den Protestant kenmerkt, een te goeden dunk, dan dat wij hem van zooveel illiberaliteit, van zulk een onvergeeflijke tyrannie zouden willen beschuldigen!

Maar de negen verdedigers geven nog een andere reden op. „De diaconieschool stemde geheel met de „openbare overeen, wat den geest van het onderwijs „betrof."

Hoe! Maakte ook de onderwijzer der diaconieschool bezwaar om boekjes van Reinders en Nuiver en Wynne op zijn school in te voeren? Ontzag ook hij zich, uit vrees voor de „Roomsche traditie," datgene aan de jeugd te verhalen, waarover tot dus ver, naar ik meen, elk Protestant zich verheugt? En zag de Protestantsche diaconie zoo iets lijdelijk aan? Noch de onderwijzer, noch de diaconie heeft zoodanig verwijt verdiend!

Of zijn misschien de door ons aangehaalde citaten in strijd met hetgeen door de liberale Protestanten ten onzent op de openbare school verlangd wordt? Immers niet; want een hunner organen, de Heer Wood,[1]) stelt dezelfde eischen, die ook door ons, die overal in Nederland, aan de openbare school worden gesteld. En bovendien, al ware de openbare school op dit oogenblik werkelijk onafhankelijk van Roomsche omgeving en

1) Zie diens woorden, aangehaald blz. 32.

invloed, toch werd, de negen verdedigers van den kerkeraad erkennen het zelf, *„hare neutraliteit voortdurend met gevaar bedreigd."* Over dit punt kan geen twijfel bestaan. De Heer G. Bosch, een der diakenen die het meest tot de opheffing heeft bijgedragen, is, zoo niet de schrijver der door ons uit „Nederland" overgenomen aanhalingen, althans een der hoofdredacteuren van dat blaadje geweest. Hij heeft zelf met klem van redenen de onmogelijkheid om op Roomsche gemeenteraden en inspecteurs invloed uit te oefenen betoogd.

Of was dat alles overdrijving en niet ernstig gemeend? Hebben zij, wier grieven wij tot de onze gemaakt hebben, ons misleid? Zulk een verdediging zou den Heer Bosch voorzeker niet welkom zijn! En zij zou ook onjuist wezen. Want, de hartstochtelijkheid van enkele uitdrukkingen in het midden gelaten, de *feiten* in „Nederland" meegedeeld moeten als *waar* worden aangemerkt. De schrijvers van dat blaadje waren allen Noord-Brabanters, deels Roomschen, deels Protestanten, met de toestanden, in de hoogste zoowel als in de laagste kringen, van zeer nabij bekend; mannen die geheel belangeloos, met veel opoffering zelfs, den strijd tegen „Noord-Brabant" ondernamen, en waarvan sommigen hooge maatschappelijke betrekkingen bekleedden. Ook is, zoo ver ik weet, geen enkele Protestant of Roomsche tegen de feiten opgekomen door „Nederland" meegedeeld; men bepaalde zich tot verguizing van de personen der schrijvers en het aantoonen van hun voor Roomschen onhoudbaar streven, nl. het verdedigen van door de Kerk veroordeelde stellingen.

Maar als de toestand dan inderdaad zoo ellendig was als die in „Nederland" werd afgeschilderd, hoe kon men dien dan drie maanden later geheel over het hoofd zien! De geest van den Raad was in dien tusschentijd zekerlijk niet veranderd. Nu onlangs, nog slechts eenige weken geleden, de plaatselijke schoolcommissie bij den gemeenteraad op verlaging van schoolgeld aandrong, en, daar zij zelfs niet eens een officiëel antwoord ontvangen had, haren aandrang herhaalde, werd een der beide Protestantsche leden dier commissie, schoon ter *herbenoeming* voorgedragen, eenvoudig gepasseerd!

De negen verdedigers van den kerkeraad erkennen dan ook zelve dat de toestand niet rooskleurig is, maar zij beweren *dat de kerkeraad juist daarom tot opheffing der diaconieschool verplicht was!* Hij wilde „met alle „kracht den bloei en den invloed van het neutraal on„derwijs helpen bevorderen, door" let wel! „*zijn kin*„*deren* naar de openbare school te sturen. *Daardoor* „zullen wij u verplichten, gemeenteraad en gemeente„bestuur! de hand te houden aan dat onderwijs dat „gij *zonder dat* misschien zoudt verwaarloozen. Wij „zullen *door onze kinderen* toezicht houden op de wijze, „waarop gij de wet naleeft!" Wat de Heer G. Bosch, wat het blaadje „Nederland," wat alle Protestanten in N. Brabant niet vermocht hebben, dat zou de kerkeraad aan de schooljeugd hebben opgedragen! Gelukkig voor den kerkeraad dat ik in staat ben hem te zuiveren ook van dezen blaam! Had de kerkeraad van dien maatregel van contrôle werkelijk heil verwacht, dan zouden

zijne leden hunne kinderen niet blijven zenden naar eene particuliere Protestantsche school, in plaats van b. v. naar de openbare school van den Heer Houtman, die door kinderen uit den beschaafden stand wordt bezocht. Of zou men willen voorgeven dat de kerkeraad de schoolinspectie aan de kinderen enkel van *bedeelde* ouders heeft willen overlaten? Neen! hij heeft, evenmin als ieder die zijn gezond verstand bezit, in zulk een inspectie den minsten waarborg voor de onafhankelijkheid der openbare school gezien. Had hij dat gedaan, dan zou hij voorzeker, vermits volgens zijne negen verdedigers „de neutraliteit *voortdurend* bedreigd wordt," de diaconieschool niet voor *twaalf* jaren verhuurd hebben aan een particulier, en zich zoo doende zelf de macht hebben benomen om, zoodra de nood aan den man kwam, beschermend voor de belangen zijner gemeente op te treden!

Men ziet het: de verdediging van den kerkeraad door negen zijner leden, hoe welgemeend ook, is voor hem die eenigen eerbied voor dat collegie heeft niet aannemelijk. De eigenlijke reden blijft in het duister, zoolang de kerkeraad niet voldaan heeft aan de uitnoodiging van den Heer Pierson, om *alle* debatten en officiëele stukken, die op de zaak betrekking hebben, te publiceren. Ik waag intusschen eene conjectuur, die voor den kerkeraad minder beleedigend is dan de verdediging der negen kerkeraadsleden. Mijns bedunkens is de kerkeraad, althans de diaconie, die eigenlijk het besluit tot opheffing nam, een slachtoffer geworden van zijne beginselvastheid. Zijne redenering was zeer eenvoudig.

Tegen de openbare school is geen enkele *op de wet* gegronde klacht in te brengen; of een Roomsche, dan wel een Protestant onderwijs geeft, is, *naar het stelsel der wet, volkomen onverschillig;* zoolang geen *schending* van art. 23 der wet op het lager onderwijs *aangetoond*, op officiëele wijze *bewezen* kan worden, *is* de school in wettigen zin *neutraal;* de waarborgen voor goed onderwijs zijn hier dezelfde als elders, want geen enkele gemeenteraad overtrad, voor zoo ver wij weten, *de wet;*

de toestand is dus *volkomen wettig;*

de wet nu *is* goed; zij waarborgt de neutraliteit en offert niet de waarheid aan traditie op; zij is *toegankelijk voor allen;*

ook dus toegankelijk voor Protestanten, en voor Protestantsche armen in elk geval goed genoeg;

waarom dan de Protestantsche diaconieschool te behouden? Is deze niet een protest tegen de *onbetwistbare* waarheden, dat de openbare school, ingericht naar de wet op 't lager onderwijs, overal en altijd voldoende is; dat zij toegankelijk is voor allen en dus volkomen aan het grondwettig voorschrift beantwoordt; dat naast haar particulier onderwijs nimmer noodig is, en dàt hij die dat verlangt òf aan bekrompenheid lijdt, òf ongeoorloofde politieke doeleinden beoogt?

Die redenering paste vooral in den mond van den Heer G. Bosch, om zijn ijver vóór de openbare school en tegen het „ultramontanisme" beroemd. De openbare school, ingericht volgens de wet op 't lager onderwijs, is, dacht hij, ter wering van ultramontaanschen invloed het onfeilbaar geneesmiddel. In den Bosch zijn er ette-

lijke openbare scholen, waarop ook ik, als lid der plaatselijke schoolcommissie, invloed heb; waartegen ik nooit eenige klachte heb kunnen doen *gelden*, en die *dus*, ondanks mijne bittere klachten over de wijze waarop de Bossche raad de schoolwet uitvoert, aan de wettelijke eischen voldoet. Daar ik nu anticlericaal ben, zoo moet ik het *wettelijk* onderwijs voorstaan. Verlangt echter iemand voor zich nog iets anders dan het *wettelijk* onderwijs, iets anders dus dan ik, dan is hij ook iets anders dan ik, en daar ik anticlericaal ben, zoo is hij noodzakelijk clericaal.[1]) Mijn plicht nu als anticlericaal gebiedt mij alles te weren wat clericaal is, dus ook alles wat een clericaal verlangt, dus ook niet-wettelijk onderwijs. Mitsdien houd ik niet slechts het wettelijk onderwijs in stand, maar hef ook (waar mij dit mogelijk is) al wat er niet mee overeenkomt op![2])

Voor beginselvastheid heb ik eerbied, al leidt die ook soms tot bekrompenheid van inzicht. Daarom kost het mij geen moeite de motieven der diaconie te *waardeeren.* Zij wilde eene wet handhaven, die deel uitmaakt van eene politieke geloofsbelijdenis, en die van het beginsel uitgaat dat neutraliteit mogelijk is. Toegeven dat die neutraliteit, zoo niet altijd, althans in vele gevallen een *fictie* is, zou met prijsgeven van het wettelijk beginsel gelijkstaan. — Maar ik vraag toch:

---

1) Een zilveren ring is een kostbaar voorwerp; een gouden ring is iets anders dan een zilveren; dus is hij geen kostbaar voorwerp!

2) Deze redenering was ook schering en inslag van „Nederland."

mag men, ter handhaving van een politiek — of welk ander dogma ook, de oogen sluiten voor de werkelijkheid, *voor die feiten waarvoor men zelf anderhalf jaar lang het volk met alle kracht heeft gewaarschuwd?* Is het niet beter, ter wille der waarheid, ook dat dogma te laten varen, en, ter verdediging onzer vrijheden en onzer zelfstandigheid, tot *handelen* over te gaan, al moet het dan ten koste eener geliefkoosde theorie geschieden? Men beseffe toch dat de kracht der Roomsche geestelijkheid niet door anoniem courantegeschrijf gefnuikt wordt. Zoolang Rome zijn eischen tegenover de Protestanten niet intrekt, moeten wij *ons recht van verzet tegen de Kerk, ons recht om openlijk te spreken,* handhaven en op den voorgrond plaatsen. Ook ten onzent beginnen velen dit in te zien. Tot dusver ontmoette ik dan ook slechts één enkelen Protestant, die de opheffing der Protestantsche diaconieschool te 's Bosch verdedigde. Velen sluiten zich, wel is waar, niet bij de vereeniging, die zich onlangs hier vormde, aan. Maar waarom niet? Omdat men niet met de Christelijk-Gereformeerden wil zamenwerken. Tegen hen bestaat hier, zooals overal, een sterk vooroordeel, waarvan zij, die de opheffing der school doorgedreven hebben, en dus nu op allerlei wijze de oprichting eener Protestantsche school tegenwerken, behendig partij weten te trekken. [1]) Toch belet dit niet, dat ook uit andere

---

1) Zoo maakt men de lieden beangst voor de *overheersching* der „Afgescheidenen!" Er zijn in den Bosch 150 Christelijk-Gereformeerden en ruim 2700 Protestanten, die tot andere Kerkgenootschappen behooren!

kerken dan de Christelijk-Gereformeerde reeds velen tot die vereeniging zijn toegetreden. Het gevaar van overheersching door den Roomschen geest springt dan ook zóózeer in het oog, dat alle Roomsche voorstanders van leekenonderwijs, voor zoover ik hen over de zaak sprak, de opheffing der diaconieschool afkeurden, en dat de meesten hunner, als zij zich op Protestantsch standpunt plaatsten, aan de oprichters der Protestantsche school gelijk gaven.

Er is aan *dadelijk* handelen behoefte. Niet alsof de Protestantsche provincies op het punt stonden van Roomsch te worden. Maar men ga eens na op hoeveel plaatsen de Roomschen bij de verkiezingen den doorslag geven. Hen nu, die den doorslag geven, moet men ontzien! En wat de Roomsche provincies betreft, *daar wordt*, — wij trachtten het eenigszins duidelijk te maken door de in den aanvang gegeven, waarlijk niet opgeschroefde beschrijving, — *elke vrije geestesuiting van liberale Roomschen feitelijk aan banden gelegd en elke aanraking met Protestantsche geestesproducten meer en meer geweerd en onmogelijk gemaakt.* De geest die hier heerscht is het best te vergelijken met een wolk, die zich ongemerkt uitbreidt, en door de meesten niet opgemerkt wordt, vóórdat het zonlicht reeds onderschept is, en men zich met lamplicht behelpen moet.

Maar wat te doen?

Zullen wij op Pruisische wijze door dwangmiddelen den geest der Roomsche geestelijkheid breidelen? Maar is men zeker van den uitslag? En zijn *wettelijke* maatregelen van verdediging gerechtvaardigd, zoolang niet van

*wets*verkrachting blijkt? Maar deze is tot dusver, althans in Nederland, niet aangetoond.

Er is een ander middel, dat op zichzelf aanbevelenswaardig is. *Men brenge het onderwijs in handen van den Staat, in plaats van in die der gemeente;* laat de Staat de schoolcommissies benoemen en de onderwijzers aanstellen. Maar men verwachte van dien maatregel niet te veel! Wordt de geest, die thans op de Roomsche openbare school heerscht, er werkelijk door gefnuikt, dan zal men die school in de oogen van het $^2/_5$ deel der bevolking onmogelijk gemaakt hebben; en de Roomsche Kerk is machtig genoeg om particuliere scholen op te richten, overal waar zij het verlangt. Aan geld ontbreekt het haar niet. Maar bovendien: wat *kunnen* een inspecteur en een commissie uitrichten, zoolang er geen *op de wet* gegronde klachte bestaat? En wie anders dan kinderen zijn, feitelijk, in staat wetsschennis te constateren?

En eindelijk: de regering zelve is nu eenmaal gedwongen met de Roomsche geestelijkheid te rekenen. Wij zoeken steun bij de regering, maar vergeten dat, in ons staatsrecht, de regering op ons moet steunen. Kan zij regeren als zij op *den wil* der geestelijkheid, door de volksvertegenwoordigers haar overgebracht, geen acht slaat? Zij heeft reeds nu de bevoegdheid om zelve inspecteurs aan te stellen. Welnu! gebruikt zij die, om in Protestantsche provincies een Roomschen inspecteur te benoemen — en omgekeerd?

Er is nog een ander middel: *opheffing van elk bijzonder lager onderwijs.* Ging het lager onderwijs enkel

van den Staat uit, dan zouden wij tegen de overmacht der Roomsche geestelijkheid eenigen waarborg bezitten. Maar laat men, naast de openbare school, het bijzonder onderwijs vrij, dan bestaat er tegen *slecht* godsdienstig onderwijs geen enkele zekerheid. „Wij foppen ons zelf" (nous nous leurrons) zegt Milsand [1]) „door ons te verbeelden „dat een systeem van *wetenschappelijk* onderricht ons „kan beschermen tegen het gevaar van *slechte* godsdien„stige opvoeding." Het Nederlandsch systeem, de schrijver in „Nederland" zegt het terecht, is dan ook het beste dat de Roomsche geestelijkheid verlangen kan; waar zij de meerderheid is, richt zij het naar haren geest in, en waar zij niet uitsluitend regeren kan, bevordert zij de *neutraliteit.* [2]) Meer dan één liberalen Katholieken voorstander der openbare school heb ik zien lachen om de illusie van vele Protestanten, die meenen dat ons openbaar onderwijs ook maar eenigszins zal weren, wat zij als bijgeloof en als ongepaste afhankelijkheid der geestelijkheid afkeuren.

Opheffing der bijzondere scholen dus. Maar wie is er, die in Nederland het middel zou durven voorstellen? Wie, die *in dien geest* een grondwetsherziening verwacht?

Het eenige middel dat o. i. overblijft is: bevordering van particulier onderwijs. Hierover nog een paar woorden.

Geen middel is ter bestrijding van onverstand en

---

1) Revue des deux mondes 1874, 15 Sept.

2) Hetzelfde doet zij in het Volkenrecht. Zie Gladstone: Vatican decrees.

verkeerdheid zóó geschikt, *mits het met de meest mogelijke openbaarheid gepaard ga.* Sommigen zeggen dat het de Roomsche Kerk in de hand werkt; maar ten onrechte. De Roomsche geestelijkheid belet, zooveel zij vermag, elk onderwijs dat niet van de Kerk uitgaat, of onder hare directe leiding staat; [1]) Staatsonderwijs keurt zij goed, mits de Staat aan haren leiband loope. Niets is in hare oogen verderfelijker dan *zelfstandigheid;* want alles vermag zij te overwinnen, maar een zelfstandig, onafhankelijk karakter niet. Om geestelijke overmacht te bestrijden, moet men nog veel meer dan thans de vrije werkzaamheid der individus bevorderen. Door onze afscheiding der Roomsche Kerk en door vrije kerken te stichten, is het denkbeeld van vrije godsdienstuitoefening zóó inheemsch geworden, dat zelfs vele strenge Roomschen, met de geschiedenis van vroegere dagen vaak minder bekend, de eigenlijke eischen hunner Kerk niet begrijpen. Evenzoo moet de opvoeding der kinderen zooveel mogelijk aan de particuliere krachten worden overgelaten, opdat, voor het geval dat de meerderheid Roomsch werd, *de zeden* zelve staatsdwang in zake van het onderwijs onmogelijk maken. Juist omdat de liberale Roomschen geen gelegenheid hebben tot vorming van krachtige karakters, zijn zij op den duur tegen overmacht der geestelijkheid niet bestand. [2])

Het middel, dat wij bespreken, is krachtig en tevens

---

1) Men lette b. v. op het sterksprekend voorbeeld, door de Laveleye aangehaald in „le parti clérical," bl. 23.

2) Zie de klachten van de Laveleye, loc. cit.

volmaakt rechtvaardig, omdat het geen enkele partij ten nadeele der andere bevoordeelt.

Maar het bevordert, zegt men, de tweedracht!

Ik begrijp dat zulk een bezwaar door een Roomsche wordt geopperd, omdat deze van kindsbeen af doordrongen is van het denkbeeld, dat *in uitwendige eenheid* heil te zoeken is. Maar van een afstammeling dier Protestanten welke, ter wille van wat zij voor waarheid hielden, de eeuwenoude eenheid der Kerk verbroken hebben, begrijp ik het niet. De Roomsche Kerk verheugt zich over het uiteenvallen onzer volkskerken, en ziet daarin een teeken van verval van het Protestantisme. Heeft zij geen gelijk, wanneer zij ziet dat wij, hoewel vruchteloos, die eenheid, *als ware zij ons beginsel*, trachten te handhaven? Maar aanvaarden wij moedig de consequenties van het Protestantsch beginsel in de kerk zoowel als in de school, — en wat onze zwakheid scheen zal onze kracht blijken. Let op de vrije kerken in Amerika. „Juist hare onderlinge onafhankelijkheid en „gelijkheid bevordert hare vrijwillige zamenwerking," zegt Thompson, een man door de Duitsche regering officiëel uitgenoodigd om een verslag te geven van den kerkelijken toestand der Vereenigde Staten.[1]) „Met uit„zondering der Katholieken, werken alle kerkelijke cor„poraties zamen in den geest van wederkeerig vertrou„wen en wederzijdsche tegemoetkoming *in zaken die „de opvoeding, de zending en de philantropie betreffen.*"

1) Zijn werkje, „Kirche und Staat in den Vereinigten Staaten von Amerika," verscheen te Berlijn in 1873.

Ten onzent echter werkt nog altijd onbewust het Roomsche eenheidsidee. Van daar de afkeer van separatisme; van daar de vrees voor particuliere scholen, die men, met overneming van de terminologie door *de* Kerk, de alleenzaligmakende Kerk, ter aanduiding van scheurmakers of ketters gebezigd, minachtend *secte*scholen noemt! Ik wil aannemen dat die *secte*scholen op den duur de ontbinding van een of ander kerkgenootschap bevorderen, maar wat schaadt dit in een land, waar elkeen zich vrijelijk met wien hij eensgezind is verbinden kan?

Onverdraagzaamheid kan, ik erken het, op de school ontwikkeld worden, even als elke andere ondeugd; maar is dit noodzakelijk? Ja, zegt men, omdat men er gewoonlijk den Bijbel brengt en dezen tot het aanwakkeren van godsdienstige hartstochten bezigt. Ik daarentegen meen dat de Bijbel ook in de school uiterst heilzaam kan zijn; om dit aan te toonen veroorloof ik mij de volgende opmerkingen.

1°. Gij zelf hoort wekelijks in uwe kerken uit dien Bijbel voorlezen; wordt gij er onverdraagzaam door? Of vreest gij voor bekrompen uitlegging? Maar die uitlegging geschiedt niet in de school; wij wenschen de vrije *inwerking* van de woorden der Bijbelschrijvers op het jeugdig gemoed. De *bewerking* van het geleerde behoort in huis, in de kerk, of op de zondagsschool, door *deskundigen*, te geschieden.

2°. Het valt niet te loochenen dat de Bijbel grooten *zedelijken invloed* uitoefent. Velen wel is waar, die in hunne jeugd den Bijbel hebben leeren kennen, meenen

hem thans te kunnen ontberen, omdat zij niet weten hoezeer zij zelf nog onder zijn invloed staan. Maar laat hun eens te rade gaan bij hen die met den inhoud des Bijbels volkomen onbekend zijn, en onderzoeken of het zedelijkheidsgevoel van dezen met het hunne gelijk staat.

3°. De Bijbel werkt in hooge mate de volks*ontwikkeling* in de hand. Wetenschappelijk staan de meeste Protestantsche arbeiders weinig boven hunne Roomsche medearbeiders; toch kunnen zij veel gemakkelijker dan deze een grondige redevoering volgen. In een Roomsch land kan men zich daarvan gemakkelijk overtuigen. Bij de lagere standen brengt Bijbellectuur dezelfde verstandsontwikkeling te weeg, als bij de hoogere de studie der oude en nieuwe klassieken. Niet allen dringen door tot den geest. Gelijk sommige beoefenaars der oude schrijvers pedant worden, zoo worden sommige Bijbellezers niets dan schriftgeleerden. Maar bij de meesten wordt door die studies de gezichtskring verruimd.

4°. Onophoudelijk hoort men de openbare school der Vereenigde Staten als het ideaal van onderwijs prijzen. Welnu! hoe wordt dat gegeven? Wij lezen bij Thompson o. a. het volgende: „Met algemeen goedvin„den werd sedert langen tijd de Bijbel als dagelijksche „oefening gelezen, of de school met het zingen van een „kerklied of het uitspreken van een Onze Vader ge„opend." Het was de meester die zich daarmee belastte. „Deze," zegt T. „is *zeer wel* in staat de histo„rische deelen des Bijbels, de geschiedenis van het „Christendom en van andere godsdiensten te leeren,

„en eveneens de beginselen der ethica en de regelen „der moraal, zooals deze zich onder invloed der Christe- „lijke beschaving hebben ontwikkeld, voor te dragen."[1]) „De vreemden," voegt hij er bij, „kunnen zich, als zij „over Amerikaansche toestanden spreken, twee din- „gen ter nauwernood voorstellen: de achting voor het „gezag der wet en *den eerbied voor de leeringen en ge- „bruiken van den godsdienst.*"

In Ierland had men eveneens, voordat de Paus er zich tegen verzette, den Bijbel op school. Ja, in ALLE *Protestantsche* landen geschiedt hetzelfde. Waarom moeten dan de Nederlandsche *Protestantsche* scholen een uitzondering maken? Weten wij het beter dan alle andere Protestanten in en buiten Europa?

5°. Geen boek is ter bestrijding van den Roomschen geest beter dan de Bijbel. Elk ketter heeft zijn letter, zegt men, maar op den duur kan toch de Roomsche Kerk het licht dat uit den Bijbel straalt niet verdragen! Ook daar niet, waar hij *zonder eenige commentaar* gelezen wordt. Daarom heeft èn in de Vereenigde Staten èn in Ierland èn in Nederland de Roomsche Kerk zich *in de eerste plaats* TEGEN HET BIJBELLEZEN *op de openbare school* verzet.[2]) Natuurlijk zorgde zij voor het oprichten van fratersscholen, naast de van hare Bijbels beroofde staatsscholen. En wat is het gevolg? *Dat sints*

---

1) de Laveleye, „l'Instruction du peuple," ontleent aan officiëele bronnen dezelfde beschrijving.

2) Zie de Laveleye, „Instruction" en vooral Thompson, „Kirche und Staat."

dat oogenblik de Roomsche Kerk, zelfs in de Vereenigde Staten, verbazend in kracht toeneemt!

Ik zie den Roomschen lezer over deze Protestantsche verwatenheid glimlachen. De Kerk zou tegen den Bijbel niets vermogen! Van de andere zijde daarentegen hoor ik zelfs wetenschappelijke mannen den volke toeroepen: „wees voorzichtig; men wil u orthodox maken." Is de Bijbel dan inderdaad orthodox zou ik vragen? De kenners ontkennen het immers? — Maar wat daarvan zij; — ik antwoord: zoo de Roomsche Kerk ook over den Bijbel zegeviert en het gansche volk Roomsch, of wel zoo het door Bijbellectuur orthodox gereformeerd wordt, wat let het u en mij; zoo inmiddels de gewoonte om school en kerk naar ons eigen goedvinden in te richten in de zeden is doorgedrongen?

Men moest toch eindelijk eens ophouden met die, ook door menigen onkerkelijke [1]) reeds lang weerlegde, bewering: dat de bestrijders der schoolwet in hun hart clericalen zijn. *Wat* verlangen zij? Geen kerkelijk maar *particulier onderwijs.* En *wie* verlangen dat? Voor het meerendeel mannen *die niet slechts geen Staatskerk, maar*

---

1) Zie o. a. van Bemmelen, Metis 1873, blz. 91, die, na een allernauwkeurigst, *op feiten* gebaseerd, onderzoek van de beginselen der Nederlandsche partijen, verklaart: „de *Nederlandsche* antirevolutionaire partij," (die de meeste tegenstanders der neutrale school telt) „kan „niet de *Protestantsch-clericale partij* worden genoemd, zonder het spraak-„gebruik geweld aan te doen." Tot dus ver werd, voor zoo ver ik weet, de schrijver niet weerlegd. Toch gaan alle courantenschrijvers, ja, zelfs een man als Prof. Opzoomer, die uitspraak, als niet gedaan, voorbij.

zelfs geen Volkskerk begeeren; die ker*ken*, geen Kerk, willen. Hoe kan men nu voorstanders van zulke beginselen te goeder trouw clericalen noemen? Herhaling van grieven die *bij vroegere toestanden* gegrond waren komt, als de toestand veranderd is, niet meer te pas.

Ik begrijp zeer goed de vrees die men voor uiterste partijen koestert, maar juist die vrees vergroot, zooals gewoonlijk, het gevaar. Door zich tijdig aan te sluiten aan een beweging die, wanneer zij op den bodem des rechts staat, noch *kan* noch *mag* gestuit worden, voorkomt men betreurenswaardige overdrijving. Maar weerstaat men, zooals de kerkeraad te 's Bosch deed toen zij de diaconieschool ophief, ook de gematigdste wenschen zijner tegenstanders, dan drijft men dezen juist naar diegenen, voor wier zamenwerking men zich zoo beangst maakt! Hebben dus zij, die een Protestantsche armenschool te 's Bosch verlangen, verkeerd gehandeld door zich aan de Christelijk-Gereformeerden aan te sluiten, dan is dit de schuld van den kerkeraad zelven.

Maar is zulk een aansluiting verkeerd? In de Vereenigde Staten roemt men eene verdraagzaamheid die de verschillende kerken tot zamenwerking brengt „in „zaken die de opvoeding, de zending en de philan„tropie betreffen." In Nederland maakt men hen die hetzelfde doen voor *on*verdraagzame lieden uit!

Of is alleen met de Christelijk-Gereformeerden zulk eene zamenwerking verderfelijk, omdat die oud-Gereformeerden, als zij de macht hebben, *per se* onverdraagzaam zijn? Wenden wij, ter beantwoording dier vraag, onze oogen naar Schotland. Daar is de lagere school

bij *parlementsacte aan de Presbyteriaansche kerk*, d. i. aan die welke het meest met onze Gereformeerde of Calvinistische overeenkomt, *onderworpen*. Dit is dus nog erger dan *particulier* onderwijs! En wat lezen wij nu bij de Laveleye, den beroemden voorstander van leeken-onderwijs. „Aan die school is Schotland zijn „voorspoed en beschaving verschuldigd. Binnen 100 „jaren ontstond op dien grond, thans vruchtbaar ge„maakt door den vernuftigsten arbeid, een volk dat „om zijn *zedelijkheid, godsdienstigen zin, voorspoed,* VER„DRAAGZAAMHEID *en verlichting* ver boven de Engelschen „staat. Men sprak te Londen van een Schot der 17e „eeuw als van een Eskimo; de Schot der 18e werd niet „meer veracht, maar benijd. Van waar die verbazende „omkeer? *Van den invloed der Presbyteriaansche school, „onderhouden door het geld der gemeente.*" [1])

Hierbij doet zich evenwel eene gewichtige bedenking op tegen het particulier onderwijs. Wat van Schotland gezegd werd gold het kerkelijk onderwijs; doch dit kan niet van staatswege gegeven worden in een land met zoo veel verschillende kerken als ten onzent. Laat men daarentegen het onderwijs over aan particulieren, dan zal het grootendeels, even als vroeger, verwaarloosd worden. Het is geenszins zeker dat het particulier onderwijs dezelfde vruchten zal opleveren als het kerkelijk staatsonderwijs in Schotland.

Ik acht dit bezwaar zeer gewichtig, maar het raakt het *beginsel* van particulier onderwijs niet, en daarom

---

1) Instruction du peuple p. 139.

is het geoorloofd om, met behoud van het beginsel, naar oplossing van het bezwaar te zoeken.

En die oplossing, zij is gevonden. Reeds in 1867 heeft de Hoogleeraar Gratama een uitnemend middel aan de hand gedaan, waarvan, zoover ik weet, tot dusver de onrechtvaardigheid evenmin als de onuitvoerbaarheid is aangetoond. Dat middel is *instandhouding van het staatsonderwijs*, en *daarnaast: teruggave aan de particuliere scholen van de gelden die door haar aan de gemeente bespaard worden.* [1]) In de zitting der Tweede Kamer van 6 December 1873 werd door den Heer Messchert van Vollenhoven de uitvoerbaarheid van dat middel bewezen door verwijzing naar het gemeentebestuur te Amsterdam, dat aan de Israëlitische armbesturen, die haar eigen armeninrichtingen, gasthuis en krankzinnigengesticht bekostigen, *terugbetaalt wat de gemeente daardoor uitwint.* Zelfs een zoo scherpzinnig tegenstander als Mr. Kappeyne van de Coppello heeft het onrechtmatige van zulk een oplossing niet kunnen aanwijzen. Het eenige wat hij er tegen vermocht in te brengen was, dat een belastingschuldige, die geen kinderen heeft, evenzeer moet bijdragen in de kosten van het onderwijs als hij die er wel heeft en, al is hij niet tevreden met het onderwijs, toch geen belasting terug kan vorderen. Maar dat betwistte natuurlijk niemand. Niet omdat het staatsonderwijs hem niet bevalt, maar

---

1) Zie de „berigten der Vereeniging v. christ. nat. schoolonderwijs van 1867" en het geschrift van Mr. Gratama, „Subsidie aan bizondere scholen." Groningen. G. J. Reits 1868.

omdat hij een deel van de staatszorg voor zijne rekening neemt, vraagt de particulier, die zelf in het onderwijs voorziet, restitutie. En dat de particuliere scholen inderdaad een deel der staatszorg overnemen, geeft Mr. Kappeyne zeer nadrukkelijk toe; hij verklaarde o. a. *dat het particulier onderwijs dikwijls* BETER *is dan het Staatsonderwijs.* Waarom dan restitutie te weigeren? Mr. K. vergelijkt het onderwijs met de rechtspraak; die scheidslieden in plaats van door den Staat aangestelde rechters verlangt, mag er gebruik van maken. Ik voeg er bij: op eigen kosten, maar *indien daardoor aan den Staat kosten werden bespaard*, zou ook in dit geval restitutie rechtmatig zijn. Het deel van de kosten van het onderwijs dat thans door enkelen gedragen wordt, moet door allen worden betaald, voor zoover deze er werkelijk door gebaat worden. Niemand mag zich, zonder oorzaak, ten koste van anderen verrijken.

Het is dus slechts *geld* dat gij verlangt, roept men met zekere voorname minachting uit. Wij antwoorden: juist, en gij die dit zoo minacht, waarom houdt gij het zoo vast?

Geef ons terug wat gij door onze inspanning uitspaart, ziedaar den eisch, dien men het restitutiestelsel noemt. Ik acht dat stelsel vooral hierom uitstekend, omdat het niemand verplicht zijn inzichten aangaande het onderwijs aan die van een ander op te offeren. Alle partijen zijn er mee gebaat. Waar niemand gemeenteonderwijs verlangt, omdat er voldoend particulier onderwijs is, is een Staatsschool overbodig. Het gesubsidieerd particulier onderwijs is naast dit openbare

bestaanbaar, ja het bestaat nu reeds, daar art. 3 der wet op het lager onderwijs bepaalt, dat de gemeente aan bijzondere scholen subsidie verleenen mag. Natuurlijk zoude de bepaling van het 4e lid van dat art., in verband met art. 23, volgens welke in *die* scholen „niets geleerd mag worden, wat strijdig is met den „eerbied aan de godsdienstige begrippen van anders-„denkenden verschuldigd," moeten wegvallen. Maar zoodra iemand met de bestaande particuliere scholen geen genoegen neemt, heeft hij op staatsonderwijs, met inachtneming van art. 23, recht.

Zeer ten onrechte verwijt men hun, die ook van Staatswege ondersteund particulier onderwijs verlangen, ondermijning der Staatsschool. Hunne redenering toch is deze:

volgens de wet behoort de gemeente, op hare kosten, in het onderwijs *van allen* te voorzien;

sommigen vinden dat gemeenteonderwijs *onvoldoende;*

zij willen *voor zich zelven* aanvullen wat *in hun oogen* ontbreekt;

die aanvulling moet der gemeente geen geldelijk nadeel toebrengen, *maar ook geen geldelijk voordeel;*

daarom wordt teruggevraagd *wat der gemeente bespaard wordt.*

Zij die bijzonder onderwijs verlangen, strijden niet *tegen* het onderwijs dat *u* bevalt,

maar *voor* het onderwijs dat *hun* bevalt.

De Staatsschool kan slechts verdwijnen, waar en zoolang *allen* aan particuliere scholen de voorkeur geven.

Deze redenering is zóó eenvoudig en juist, dat zij reeds lang bij allen ingang gevonden zou hebben, indien zij, die geroepen zijn op onze aanspraken recht te doen, niet rechter en partij tegelijk waren. Zij durven niet zeggen: uw particulier onderwijs is slecht, is verderfelijk; want die bewering zou strijden òf met de feiten, òf, indien men positief Christelijk onderwijs *als zoodanig* verderfelijk acht, met de grondwet, die het recht van bestaan van dat onderwijs erkent. Daarom geven zij voor, dat de minderheid *aan de meerderheid* wil ontnemen wat *haar behaagt.*

Maar dit voorgeven is een *onwaarheid!*

Wij hebben het middel aan de hand gedaan dat, naar onze innige overtuiging, het best tegen *overheersching* van *Roomsche geestelijkheid* bestand maakt, *zonder in het minst het recht der Roomschen te verkorten.* Dit laatste is door den Heer van Nispen, die eveneens particulier onderwijs verlangt, erkend. En natuurlijk; want het middel geeft aan allen die de Staatsschool onvoldoende achten, dezelfde rechten.

Maar is dit middel verkeerd, doet dan een ander, een beter aan de hand. Sommigen schrijven en schelden tegen het „Ultramontanisme;" maar dit helpt niets, vooral niet tegen eene tegenpartij die de middelen bezit om te beletten dat zulk geschrijf ter kennisse komt van hen die het aangaat. Anderen meenen dat *zwijgen* het beste is; men laat alles weg wat den Roomsche ongevallig is, in de school, in de voor het volk bestemde geschiedboeken, ja zelfs in de Nederlandsche

Staatscourant, waarin men, om niemand aanstoot te geven, *niets meer* vermeldt.

Niets is der Roomsche geestelijkheid aangenamer; voor zich zelve vraagt zij de vrijheid om alles te zeggen wat haar te pas komt; de vrijheid om den Paus, als in den kerker en op stroo uitgestrekt; af te schilderen; de vrijheid om elke edele daad onzer voorvaderen te bezwalken; de vrijheid om het Protestantisme als verholen ongeloof voor te stellen; de vrijheid om uit te schelden al wie de geestelijkheid durft weerstreven; der tegenpartij legt zij inmiddels het zwijgen op. Aan de leden van haar eigen kerkgenootschap vergeeft zij dan ook *alles*, — alleen het spreken niet! Maar moeten *wij*, Protestanten, ons het recht van krachtig spreken laten ontfutselen?

Doch indien wij, zegt gij misschien, het particulier onderwijs steunen, dan erkennen wij dat de openbare school niet *altijd* en *overal* voldoet; dan erkennen wij de „raison d'être" der particuliere school, — en dat strijdt tegen onze ruim 25jarige traditie!

Het is zoo!

Toen Galilëi verklaard had dat de aarde om de zon draaide, stelde de Kerk hem in 't ongelijk, omdat zij zijn stelling niet met haar traditie kon rijmen. De aarde ging desniettemin haren gang.

En zoo zal ook, indien gij ons in 't ongelijk stelt, omdat ons voorstel met uw traditie strijdt, de Roomsche geestelijkheid haren gang blijven gaan, *gelijk zij tot dus ver, ondanks uw openbaar onderwijs, gedaan heeft!*

Wat ons aangaat, wij zullen ons aan de „tradities"

van anderen niet storen. Persoonlijk hebben wij, die te midden eener Roomsche bevolking het Protestantisme op den voorgrond plaatsen, bij het strijden voor eene Protestantsche school niet het minste belang; voor hem die de Roomsche toestanden kent, behoeft het geen betoog, dat een *persoonlijke* optreding, eenerzijds tegen aanmatiging van een krachtige geestelijkheid, anderzijds tegen vooroordeel van vele Protestanten, waaronder men zijn vrienden telt, niet aanlokkelijk is en slechts noode geschiedt; ons, gelijk de Roomsche onderwijzers doen, van oneerlijkheid te beschuldigen, is eenvoudig belachelijk. *Onze* kinderen, *ook die van onze kerkeraadsleden*, zijn geriefd; voor *ons* bestaat een Protestantsche school; voor *ons* ook de mogelijkheid om door *huisonderwijs* het ontbrekende aan te vullen.

Maar voor de *armen der gemeente* niet meer! Zij *moeten* een onderwijs gebruiken, waaruit de Protestantsche zuurdeesem met zorg verwijderd is; dat aan Roomsche gemeenteraden, aan Roomsche, vaak door pastoors gekeurde, onderwijzers is toevertrouwd. En van *zulk een onderwijs* verwacht men die zelfstandigheid, die karaktervastheid welke, vooral voor mingegoede Protestanten, tegen overheersching van geestelijken zoo noodig is!

Niet *tegen* de openbare school strijden wij [1]), maar

---

1) De 9 verdedigers van de handeling van den Bosschen Kerkeraad geven niet onduidelijk te kennen, dat de Heer Pierson een bestrijder „quand même" van de openbare school is, ook van eene zoodanige als *in Protestantsche Provincies bestaat.* Zij hadden moeten vermelden dat èn hij, èn vele andere der oprichters van de Protestantsche school te 's Bosch, *elke* particuliere school, die van Protestanten uitgaat, onder-

voor onze armen en *voor* ons Protestantisme. Blijven, zooals tot dusver, de Protestanten *van allerlei richting* ons krachtig met hunne finantieele en moreele hulp bijstaan, dan zal dit op zich zelf reeds een voor de Roomsche geestelijkheid waarneembaar en krachtig sprekend teeken zijn, dat niet overal in Nederland het Protestantisme tot buigen of zwijgen gezind is; dan zal hier een Protestantisme verrijzen, dat niet langer, zooals thans te dikwijls geschiedt, zijn overtuiging verzwijgt, maar gaarne de giften aanneemt die het van ijverige Protestanten uit andere provincies ontvangt. Onttrekken zij zich echter, welnu! dat zij zich dan ook niet beklagen, wanneer òf Romes geestelijkheid overwint, òf zij, die alleen den kamp tegen hare heerschappij bestaan hebben, ook de vruchten van den strijd voor zich zelven alleen behouden!

---

steunen, zelfs al is het onderwijs dáár niet in hun geest; o. a. de Amaliabewaarschool, onlangs in vele couranten, ook door verscheidene Kerkeraadsleden, *met bijzonderen ophef als neutraal aanbevolen.* Het publiek had dan beter kunnen beoordeelen aan welke zijde zich de verdraagzaamheid, of liever, *de zucht naar zamenwerking* bevindt!

INHOUD.

		Pag.
I.	Een Woord vooraf	3
II.	Het Uittreden van Ds. Den Hengst	4
III.	In mystieke Wateren verzeild	6
IV.	Tweeërlei Leden	8
V.	Recht en Toelating	10
VI.	In het Verbond begrepen, er niet in	12
VII.	Het gaan ten Avondmaal	15
VIII.	Staat en Staatsverwisseling	17
XI.	Veronderstelde Wedergeboorte	18
X.	Veenendaals Kerkeraad gehandhaafd	20
XI.	„Verzet de oude Palen niet"	23